БУТУН ДУНЁ ПРОЛЕТАРЛАРИ, БИРЛАШИНГИЗ!

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИНИНГ ОРГАНИ

ГАЗЕТА 1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

1989 ЙИЛ

29 ДЕКАБРЬ
№ 52 (3052)
ЖУМА

ТОБЛАНИШ

ИНҚИЛОБИЙ ЯНГИЛАНИШ даврининг бешинчи йили адоғида турибмиз. Саксон бешинчи йил баҳорида туғилган гўдак ҳадемай беш ёшга тўлади. Ўша йили қўлига алифбо тутган боланинг бугун тили бурро. Беш баҳорки ҳаётимиз қайта қуриш ичра кечмоқда. Орзу-умидларимиз, қувонч ва қайғуларимиз шу йўл билан боғлиқ. Комил ишонч билан янгича тафаккур истиқболига ошиқаяпмиз. Тобланиб, чархланиб, пишиб-етилиб бормоқдамиз. Аммо сўроқлар озмунчами? Ҳадик, ишончсизлик, иккиланиш ҳам биз билан ёнма-ён. Биз тушган қайиқ шиддат билан, тўлқинларга тўш уриб олға босмоқда, аммо эшкакчиларнинг уқувсизлигидан гоҳо орқага тисарилиб турган жойида туриб қолмоқда.

Биз қаёққа боряпмиз? Қайта қуришнинг маъно ва мақсади нима? Нима қилмоқчимиз ўзи? Қачон қилмоқчимиз? — Бу саволларнинг жавоби осон кечаётгани йўқ. Октябрь инқилобининг етмиш йиллигида бутун жаҳон олдида социализмга янгича таъриф берганимизда, жамият тараққиётининг янги босқичларини белгилаганимизда ва ҳатто «социализмнинг ҳамма тенглашадиган қандайдир «модели» йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас», деб тарихий адолат сари юз бурганимизда ҳам қайта қуришнинг бутун кўламини бугунгичалик чуқур ва теран ҳис этмаган эдик. Турғунлик йилларида эмас, партиямизнинг сўнгги съездида ҳам «Капитализмнинг умумий кризиси чуқурлашиб бораётганлигини» айтдик, «капитализм ривожлана бориб, ўзини-ўзи инкор этади», «тарихнинг ўзи бу жамиятни аввал бошданоқ ҳалокатга маҳкум этган», деб бир-биримизни ишонтирган эдик.

Қайта қуриш бизнинг мана шу кечаги тасаввуримизни ҳам жиддий таҳрирдан ўтказди.

Биз аввалига узоқ йиллар давомида қон ва жон бериб қурган социалистик бошпанамизни таъмирламоқчи бўлдик. Бино қурилишида йўл қўйилган айрим оғишлар ва хатоликларни тузатиб, уни янада қулай, турмуш эҳтиёжларимизга янада мос, ортиқча дабдаба ва ҳашамлардан холи қилмоқчи, елвизаклар йўлини тўсмоқчи бўлдик. Сувоқчи-ю, бўёқчилар ишга тушиб кетишди. Аммо кўп ўтмай бино деворларини деярли бошдан-оёқ янгидан уриб чиқиш мутлақо зарурлигини тушуниб қолдик. Деворлар қулагач, кўпгина устунлар чириб битгани, тўсинларни қурт-қумурсқалар еб омонат бир аҳволга олиб келгани, микроблар пойдеворни ҳам емира бошлагани ошкор бўлди. М. С. Горбачев таъкидлаганидек, «Агар дастлабки пайтларда фақат ижтимоий организмнинг айрим бузилишларини тузатиб олиш тўғрисида, ўтган ўн йилликлар мобайнида вужудга келган ва умуман қарор топган системани такомиллаштириш тўғрисида гап бораяпти, деб ўйлаган бўлсак, энди бутун ижтимоий иморатимизни иқтисодий пойдевордан тортиб устқурмасигача жуда ўзгартириш зарурлиги ҳақида гапиряпмиз».

Қурилиш бошлаганимизда уйимизнинг бундай аҳволини мутлақо тасаввур этмаган эдик. Зарур миқдорда қурилиш материаллари ғамлаб қўймаган эдик. Шу боис ҳамки қайта қуриш номли буюк қурилишимиз чўзилиб кетди. Калта-култа ёғочларни бир-бирига улаб, ямаб, ғишт синиқларини ҳам ташлаб юбормай ҳаракат қилиб ётибмиз. Эскини бутлагунингча эсинг кетади, деган гап бор. Гоҳо шундай ҳам бўлмоқдаки, бугун бажарилган ишни эртага бузишга, бугун урилган деворни икки-уч кун ўтмай яна янгилашга тўғри келмоқда. Бунинг сабаби, В. И. Ленин сўзлари билан айтганда «...усталар мисли кўрилмаган жуда катта бино солмоқчи бўлиб, турли томондан ғишт қўяётганларида, ғиштларни жой-жойини топиб тўғри қўйишга ёрдам берувчи, умумий ишнинг асл мақсадини кўрсатиб турувчи, ҳар бир ғиштнигина эмас, балки аввал ва кейин қўйилган ғиштлар қаторига кириб, тугал ва мукаммал бир қатор ҳосил қиладиган ғишт парчаларини ҳам ишлатишга имкон берувчи» режа йўқ. «— Бизда тажрибакор ва моҳир усталар ҳали йўқ, — деб ёзган эди доҳий, — кўпинча ғиштлар бекорга қўйилади, режа ип тортилмасдан қўйилади, шу қадар бетартиб қўйиладики, гўё улар ғишт эмасдай, душман уларни пуф деб қумдек тўзғитиб юборади».

Айни шундай бўлмоқда. Аммо, шукрлар бўлсинки, қайта қуриш халқ ичидан юзлаб, минглаб ...рли усталарни кашф этди. Бугун улар мисли ...лмаган ғайрат-шижоат билан ишламоқ... Янги бино кун ўтган сайин қад ростламоқда. Социализм инсон цивилизациясининг ҳоз... мураккаб босқичига мос равишда янгича қиёфада намоён бўлмоқда.

Эрта-индин саксон тўққизинчи йил ҳам тарих бўлиб қолади. Биз эса унинг энг яхши инқилобий ишларини давом эттирамиз. Янги режалар тузамиз, қайта қуриш қайиғини янги манзилларга элтамиз.

Кузатилаётган йил воқеалари хусусида гапирганда янгича сиёсий тафаккур меваларига ҳам тўхталиб ўтмоқ лозим. Бу жиҳатдан қараганда, 1989 йилни тинчлик ва ишонч йили деб аташ мумкин.

ҚАЙТА ҚУРИШ ЖАҲОН ташқи сиёсатига ижобий таъсир этди. «Совуқ уруш» даври тугади. Халқлар, мамлакатлар ва ҳатто қитъаларнинг тақдири бир-бирига боғлиқ эканлигини тушуниб етдик.

Халқ депутатларининг биринчи ва иккинчи съездлари, шубҳасиз, йилимизнинг ҳам, қайта қуришнинг ҳам энг ёрқин саҳифаларидир. Янги совет парламенти ишини наинки биз, бутун жаҳон катта қизиқиш билан кузатиб турди. Биз босиб ўтилган катта йўл давомида орттирилган тажрибаларни ўзига сингдириб олган ва айни пайтда инсоният тараққиёти ҳозирги босқичининг жамики илғор ютуқларига таянадиган чинакам демократик ва чинакам инсонпарвар социализм қураётирмиз. Ягона тўғри йўл айни шу.

Иккинчи съезд СССР ҳукуматининг иқтисодиётимизни соғломлаштиришга доир программасини, айтиш мумкинки, анча машаққат билан маъқуллади. Бунинг боиси шуки, мазкур программа хилма-хил соҳаларда янги-янги ислоҳотлар ўтказилишини кўзда тутади. Аммо кўпгина ислоҳотлар натижа келтирмаётгани, баъзан эса аҳволни янада мураккаблаштиргани сир эмас. Одамлар яхши ўзгаришлар бўлишини, тоғ-тоғ бўлиб кетган режаларнинг амалий ифодасини сабрсизлик билан кутмоқдалар.

Съездда маданият соҳаси иқтисодий ислоҳотнинг ҳаракат доирасидан чиқариб юборилмаслиги керак, деб таъкидланди. «Башарти, илм-фанни, халқ таълимини, соғлиқни сақлашни, маданиятни қўллаб-қувватлаш борасида хасислик қилсак, — деди М. С. Горбачев ўзининг якунловчи нутқида, — ўзимизни техникада ҳам, меҳнат унумдорлигида ҳам муқаррар қолоқликка дучор этамиз». Ҳа, маданий-маънавий харжлар хасислиги маданий-маънавий тангликка, мажруҳликка олиб келади. Бугунги кўпгина фожиаларимизнинг боиси ҳам мана шунда. Ошкоралик узоқ йиллар мобайнида йиғилиб ётган ва газак олиб кетган ёвузлик, ахлоқсизлик, маънавий басирлик каби иллатларни фош қилди. Яна бир хулоса: буйруқбозлик, қўрқитиш, дўқ-пўписа билан тараққиётга эришиб бўлмайди. Тартибни шу йўллар билан сақлаш — аслида социализмни бузиш демакдир.

Иккинчи съездда ўзбекистонлик делегатлар анча куюнчаклик қилдилар. Жумҳуриятимизга, бутун Ўрта Осиёга тегишли муаммолар дадил ўртага ташланди. Шу жиҳатдан олганда депутат М. Мирқосимовнинг нутқи, айниқса, характерлидир. Республика территориясидаги ер, ер ости бойликлари шу республиканинг мулки бўлиши керак. Бу мулк аввало жумҳурият халқининг, шунингдек, мамлакат аҳолисининг манфаатлари йўлида оқилона тасарруф этилиши лозим. Ўзбекистонда иттифоқ идоралари ҳанузгача республика билан келишмай ер ости бойликларидан табиатга ҳалокатли оқибат келтириб, ваҳшийларча фойдаланмоқдалар. «Ўзбекистон, — деб таъкидлади М. Мирқосимов, — энди хомашё базаси бўлиб қололмайди... Иттифоқ идораларининг бизга хомашё етказиб берувчи республика деб қарашига барҳам бериш керак».

Йилимизнинг ёрқин воқеаларидан бири жумҳуриятимизда давлат тили тўғрисида Қонун қабул қилинишидир. Бунга осонликча эришилгани йўқ. Давлат тили тўғрисидаги масала — бу тўла маънода инқилобий масала эканлиги, у баъзи бировлар ўйлаб топган «хархашали муаммо бўлмай, жамият тараққиёти натижасида юзага чиққан тарихий зарурат» эканлигини уқдириш ғоят мураккаб ва машаққатли кечди.

Энг яхши ва энг мукаммал қонун ҳам, бордию унинг тадбиқи тўғрисида астойдил ғамхўрлик қилинмаса, қоғозда қолиб кетиши мумкин. Тилимиз равнақи, тиллар ривожи тўғрисида ҳаммамиз ва ҳар биримиз ўйлашимиз, амалий ҳаракатлар ташаббускори бўлмоғимиз лозим. Матбуот яна жонкуярлик қилиши зарур. Давлат тили тўғрисидаги Қонун қандай бажарилаётгани ҳақидаги ахборотлар биз учун ниҳоят зарур.

В. И. Ленин асримиз бўсағасида пролетариат манфаатларини чинакамига ҳимоя қилувчи янги адабиётни орзу қилиб шундай ёзган эди: «Бу адабиёт эркин адабиёт бўлади, чунки у айшишрат кўнглига урган хонимларга, тўқликка шўхлик қилиб, семизликни кўтара олмай қолган «ўн мингтача зодагонга» хизмат қилмайди, балки мамлакатнинг гули, мамлакат куч-қуввати ва истиқболининг эгаси бўлган миллионлаб ва ўн миллионлаб меҳнаткашларга хизмат қилади». Доҳий яна «...ҳаракатнинг ҳамма раҳбарларини қизиқтира оладиган.., янги районнинг уйғонишига, янги профессионал ишчи табақаларининг уйғонишига асос соладиган газета хабарларини», «биладиган киши томонидан тўпланган ва ишланган янги ва тўла маълумот берадиган материалларни», бунинг учун эса «ҳар ёқ ва ҳар ер билан алоқа боғлай оладиган, ҳар қандай «давлат сирларидан» хабардор бўла оладиган» мухбирлар армиясини орзу қилган эди.

Қайта қуриш шарофати ила улуғ Лениннинг бу орзулари рўёбга чиқмоқда. Матбуот ғоят қийинчилик билан бўлса-да қаддини ростламоқда. Адолат учун курашмоқда.

РЕСПУБЛИКАМИЗНИНГ илғор нашрлари қатори севимли ҳафталигингиз ҳам худди шу йўлдан бораётир. У газетхонлар билан алоқаларни мустаҳкамлашни ўзининг энг муҳим ишларидан бири деб билади. Республикада қайта қуришнинг муваффақияти, маданиятимиз равнақи йўлида эркин матбуот олдига қўйилган барча вазифаларни ҳормай-толмай адо этаверади.

Янги қадамлар Сизга қутлуғ бўлсин, дўстлар!

Янги йилингиз қутлуғ бўлсин!

КОМИТЕТ СОСТАВИ ТАСДИҚЛАНДИ

СССР Министрлар Совети ССР Иттифоқи Министрлар Совети қошидаги адабиёт, санъат ва архитектура бўйича Ленин ва СССР Давлат мукофотлари комитетининг составини тасдиқлади.

Комитет составида республикамиздан ёзувчи Сарвар Азимов, рассом Жавлон Умарбеков, кинорежиссёр Элёр Эшмуҳамедов бор.

АЛИШЕР НАВОИЙ ЁДГОРЛИК КОМПЛЕКСИ

КОНКУРС ЭЪЛОН ҚИЛИНДИ

1991 йилда Шарқнинг буюк шоири ва мутафаккири, ўзбек адабиёти ва ўзбек адабий тилининг асосчиси Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллиги нишонланади. Шу муносабат билан Тошкентда Алишер Навоий ёдгорлик комплексини яратиш ғояси ва унинг қаерда жойлашиши тўғрисида очиқ конкурс эълон қилинди.

Конкурсни Тошкент шаҳар Совети ижроия комитети, Ўзбекистон ССР Маданият министрлиги ва республика Архитекторлар уюшмаси ўтказади.

Ёдгорлик комплекси фақат ҳайкалдан иборат бўлиб қолмай, меъморчилик безатиш воситалари, атрофи гулзор ва сув билан таъминланган кенг майдондан ташкил топмоғи лозимлиги қайд этилади.

Бу борадаги ғояни ва ёдгорликнинг қаерда жойлашиши мумкинлигини хоҳлаган одам кўрсатиши мумкин. Конкурс ғолиблари, уларнинг хоҳишига кўра, ёдгорлик комплексининг барпо этилиш жараёнида бевосита иштирок этишлари мумкин. Учта энг яхши лойиҳанинг муаллифлари қимматбаҳо совғалар ёки пул мукофоти билан тақдирланадилар. Конкурснинг якунлари матбуотда эълон қилинади.

Конкурс материаллари 1990 йилнинг 25 январига қадар юбилей комиссиясига қуйидаги адрес бўйича жўнатилмоғи керак: **700000, Тошкент, ГСП, Пушкин кўчаси, 7-уй, Ўзбекистон ССР Архитекторлар уюшмаси**

1990 йилда ўзбек классик адабиётининг намояндаларидан бири, оташнафас шоир Бобораҳим Машраб таваллудига 350 йил тўлади. Шу муносабат билан Совет маданият фондининг Наманган область бўлими конкурс эълон қилди. Унга Машраб таржимаи ҳоли, асарларининг талқинига бағишланган илмий ва публицистик мақолалар, шоир образи яратилган саҳна ва тасвирий санъат асарлари тақдим этилиши мумкин. Шунингдек, шоир ғазалларининг энг яхши ижрочилари ҳам конкурсда иштирок этишлари мумкин.

Конкурс ғолибларини рағбатлантириш учун, илмий ва публицистик мақолалар учун, бадиий асарлар учун тасвирий санъат асарлари учун, Машраб образини яратганлиги учун, шоир ғазалларининг энг яхши ижроси учун (иккита) мукофотлар таъсис этилди. Ҳар бири 250 сўмдан бўлган ушбу мукофот ғолибларга Совет маданият фонди область бўлимининг дипломи билан бирга топширилади.

Конкурсда олимлар, шоир ва ёзувчилар, журналистлар, рассомлар, ҳайкалтарошлар, профессионал санъаткорлар ва бадиий ҳаваскорлик коллективлари иштирок этишлари мумкин. Тақдим этилган асарлар қўлёзмаларининг энг яхшилари матбуотда эълон қилинади, тасвирий санъат асарлари кўргазмаси ташкил этилади, ижрочиларнинг томошабинлар иштирокидаги кўриги ўтказилади.

Конкурс материаллари қуйидаги адресга юборилиши керак: **Наманган шаҳар, Банк кўчаси, 9-уй, 310-хона, Совет маданият фондининг Наманган область бўлими**

Эркин ВОҲИДОВ,
Ўзбекистон ССР халқ шоири

УМИДЛИ ДУНЁ

ОДАМЛАР ГАПДАН чарчаган. Дунёнинг ҳамма гапи айтиб бўлинганга ўхшайди. Ҳаётда ўзгариш кам. Ҳалол гап шуки, «хи-хи» деганимиз сари аравамиз лойга чуқурроқ ўтирмоқда. Негаки, ҳамма «ҳа-ҳа» билан овора, аравани тортувчилар камайиб, уни минувчилар кўпайди.

Шу вақтгача арава эгаси давлат, аравакаш раҳбар, биз ҳаммамиз отлар эдик. Бу тақсимотнинг номини маъмурий-буйруқбозлик дедик. Энди муносабатлар ўзгарди. Хўш, энди биз киммиз? Отмизми ёки одам, от бўлсак қамчи уринг, одам бўлсак арава беринг. Ҳозирги раҳбар отлари ечиб юборилган аравани ҳайдаб кетаётганга ўхшайди.

На жаннат бу, на дўзах бу,
Аросатдур, аросатдур.
Ҳаводек бизга даркор не?
Фаросатдур, фаросатдур.
Сўрарман, ғамзада элнинг
Юрак дардига не чора?
Келур ғайбдин садо: ёлғиз
Адолатдур, адолатдур.

Эл-юрт адолатга муҳтож. Деҳқон қонуний ҳуқуқи бўлмиш ерни талаб қилмоқда. Ҳали йўқ бўлиб улгурмаган уддабурон одамлар маъмурий-буйруқбозликнинг қалин деворига бош уриб, уни тешиб чиқмоққа астойдил уринмоқдалар. «Ҳа, бузасан-а, бузасан! — деб турибди белни ушлаб хўжайин. — Амал менинг қўлимда, маблағ, мулк меники, ўзим ҳам ўсмайман, сени ҳам ундирмайман».

Ўсмаймиз, ундирмаймиз,
Яхши кийимоқ, тўймоқ йўқ.
Уддабурон одамнинг
Бойишига қўймоқ йўқ!

Куни кеча Покистоннинг «Тобони» фирмаси вакили Муҳаммад Аббосхон билан Фарғона йўлида ҳамсафар бўлиб қолдим. Бу фирма Совет Иттифоқи билан кўп йиллардан бери ҳамкорлик қилади. Лекин Аббосхон фиғони фалакка чиқиб, мутасадди одамларимизнинг ночорлиги, масалани ҳал қилолмаслиги тўғрисида гапиради: «Сизнинг бошингиздаги энг улкан бало — эгасизлик, — дейди у. — Маъмурият ўзаро фойдали шартномадан манфаатдор эмас, шаҳдамлик йўқ, хато қилиб қўйишдан қўрқади, ўтирган курсисидан ажралиб қолмасликни ўйлайди. Иш қилмаган одам хато қилмайди. Шунинг учун поғонама-поғона маслаҳатлар пастдан юқорига, юқоридан пастга чиқиб тушаверади...»

Яқинда чинозлик бир йигит билан сўзлашиб қолдим. У Иркутскда шу кунларда 40—50 даражали совуққа чидаб, япон фирмаси билан ҳамкорликда магнит ленталари чиқарувчи корхона қурмоқда экан. «Нега шуни Ўзбекистонда қурмадингиз? Жонингизга жабр қилиб, нега совуқ юртларда юрибсиз?» — деб сўрасам: «Бизда маслаҳатни пиширгунча қариб кетаман», — деди.

Ўтган йилда ишимиз кам, маслаҳатимиз кўп бўлди. Янги йилдан муродим ваъдалардан чарчаган халқ ниҳоят умидлар нишонасини кўрса... Деҳқон деганнинг бир танобдан ери бўлса, ўзи тўйиб, юртни тўйдирадиган ҳолга келса. Америка фермерини айтмайман, камида Болтиқбўйи деҳқонларидек яшаса, уйида газ-ўчоғи, қўрасида моли, даласида ем-хашаги бўлса. Қишлоқ боласи ҳам шаҳар боласидек мактабга лой кечиб эмас, асфальт йўлдан борса, умрининг кўпи далада эмас, мактаб партасида мутолаа билан ўтса. Ҳар бир болага эрталаб бир пиёла сут ичириш мажбурий қоидага кирса (Ўзбекистон заҳарли зона бўлганлиги учун ҳам шундай бўлиши шарт!).

Янги йилдан орзуларим кўп. Барча жумҳуриятлар қатори Ўзбекистоннинг ҳам ўз ери, ер ости ва усти бойликлари жумҳурият мулки деб эълон қилинишини орзу қиламан. Она тилимиз янада камол топса, уни Ўзбекистонда яшаб турган қардошларимиз астойдил ўрганишга киришсалар, бунинг учун ҳар бир корхона, идора ва муассасада ўзбек тили тўгараклари ташкил этилса, дейман. Ҳар бир ўзбек ўз она тилининг жонкуяри, заргари бўлишини, барча матбуот органлари тилимизни бойитишга ҳисса қўшувчи жарчилар бўлишини истайман. Қани эди ўзини зиёли деб ҳисоблаган ҳар бир одам тилимизга керакли бир сўзни олиб кирса, унутилган бирор сўзимизни тирилтириб луғатимизга қўшса...

Халқимизга мен шу кунларда сиёсий фаоллик, курашчанлик, жасорат тилагим келади. Жумҳурият Олий Советига ва маҳаллий Советларга сайловлар арафасида томошабин бўлиб турмасликларини истайман. Депутатлар сиз билан бизнинг қайғумизни қиладиган одамлар бўлсин, зукко, билимдон, тиниб-тинчимайдиган, раҳбарларни ҳоли жонига қўймайдиган кишилар бўлсин. Юқоридан тавсия қилинган, мўмин-маъқуллиги билан кимгадир ёққан, лекин юрагида дарди, оташи бўлмаган, ўтирган курсисига ёпишиб олган кишиларга овоз берманглар! Бўлғуси депутат ким бўлишидан, қайси вазифани эгаллашидан қатъий назар аввало сиз билан бизнинг ишончимизни қозонсин!

ИШОНАМАНКИ, келгуси йил, келаётган йиллар юртимиз учун ҳар жиҳатдан ривожланиш йиллари бўлади. Ахир махшар ҳаётнинг ҳам чегараси бор-ку. Лекин ўша кунларга етиб олгунча шу кунларда одамлар бир-бирига мунис-меҳрибон бўлишларини орзу қиламан. Жамиятимизнинг бир қутбида бойлик, иккинчи қутбида ўта камбағаллик кучайди. Қорни тўйиб таом емайдиган, уйида энг зарурий анжомлари бўлмаган, юпун хонадонлар кўп. Кўп болали камхарж оилаларга, ёлғиз қолган қариялар, ногиронларга, қишлоқдан келиб ўқиётган, уйдан ёрдам келмайдиган талабаларга, бошқа хилдаги муҳтож одамларга ёрдам қўлини чўзадиган пайтдир. Юртимизда эҳсон деган, закот деган табаррук одатлар бор. Боболаримиз руҳини шод қилмоқчи бўлсак, бу одатларни унутмаслигимиз керак.

Янги йил муборак бўлсин. От йили биз учун инсондек яшайдиган йил бўлсин.

ЯНГИ СПЕКТАКЛЛАР

«УСТАСИ ФАРАНГ»

Максим Горький номидаги Тошкент давлат академик рус драма театрининг санъаткорлари янги йил арафасида ўз мухлисларига янги спектакль туҳфа этдилар. Дэвид Поунелл қаламига мансуб «Устаси фаранг» деб номланган бу асарни режиссёрлар В. Гвоздков ва В. Шапиро саҳнага қўйди. Рассом А. Славин саҳна безакларини ишлади.

Спектаклдаги Сталин ролини Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист В. Баграмов, Жданов ролини А. Дубровин, Прокофьев ролини РСФСРда хизмат кўрсатган артист Г. Яшунский, Шостакович ролини эса В. Граковский ижро этмоқда.

СУРАТДА: шу спектаклдан бир кўриниш.

«ХОТИНЛАР ҲАЗИЛИ»

Маннон Уйғур номидаги Сурхондарё область музикали драма ва комедия театрида драматург Ҳайдар Муҳаммаднинг «Хотинлар ҳазили» комедияси саҳналаштирилди. Уни театрнинг бош режиссёри, республикада хизмат кўрсатган санъат арбоби Мансур Равшанов саҳнага қўйди. Саҳналаштирувчи рассом — Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат арбоби У. Сайдалиев.

Ролларни Ўзбекистон ССР халқ артистлари А. Раҳматов, Х. Бобохонова, республикада хизмат кўрсатган артистлар Г. Равшанова, М. Маҳмудова, Т. Эргашев, артистлар З. Боқиева, Д. Юнусалиева, Қ. Миродилова ва бошқалар ижро этмоқдалар.

«ҚАҲҚАҲА»

Йўлдош Охунбобоев номидаги республика Ёш томошабинлар театрида намойиш қилинган «Қаҳқаҳа!» деб номланган томошани санъат мухлислари қизиқиш билан кўрмоқдалар. Уни Омон Шариф ва Лутфулла Саъдуллаев ёзган. Республикада хизмат кўрсатган артист Л. Саъдуллаев саҳнага қўйди.

Ҳажвиялар, ҳазиллар, интермедиялар ва қўшиқлардан иборат бу томошада Ўзбекистон ССР халқ артистлари М. Ҳамидова, В. Қодиров, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артистлар Г. Саъдуллаева, Л. Саъдуллаев, артистлар Т. Миралиев, Д. Абдулазизова, Ҳ. Абдуллаев, И. Абдуллаев, А. Жўрабоев, Ҳ. Отахонова, М. Исоқов, А. Отабеков иштирок этмоқдалар.

СУРАТЛАРДА: шу томошадан лавҳалар.

С. КАГАН суратга олган

Бобомурод ДАМИНОВ

ЎЗБЕК ИШЧИ СИНФИ ҚАЧОН ШАКЛЛАНАДИ?

ЎЗБЕКНИНГ ЖОНИ ер билан, сув билан кирган. Ер, сув деб баъзан ўзлигини-ю бола-чақаларини ҳам унутиб юборади. Унутганича бор — йил сайин ернинг қадр-қиммати ошаётир. Аксарият вилоятларимизда аллақачон ер тугаб бўлган. Бу муаммони ҳал этиш учун уринишлар бўлаётир.

Қандай қилиб? Биринчи галда ташвиқот-тарғибот машинаси ишга солинади: «Россия ернинг кони. Кўчиб борсанг, қанча керак бўлса, олаверасан». Пахта яккаҳокимлиги-ю, заҳри қотил жабридан фарёди фалакка ўрлаган ўзбек деҳқони бу сўзларни эшитиб, гўё орзулари ушалаётгандек ўзини йўқотиб қўяди. Тарғибот машинаси эса бўш келмайди. Вокзалларда ўзбек куйлари янграйди, дўстлик, байналмилаллик ҳақида оташин маърузалар ўқилади. Хуллас, ўзбек деҳқонларининг Россия ўлкаларига ташкилий равишда кўчиши — ўзбек миграцияси шундай тантаналар билан бошланади. Бири Ноқоратупроқ ўлкага, бири Сибирга ёки Узоқ Шарққа йўл олади. Кўзига бола-чақаси, она тили, бегона юртларда кечадиган ҳаёти, насл қолдириб униб-ўсиши, ўлик-тириклиги ҳам кўринмай қолади. Хаёлини фақат бепоён кенгликлар, боши-охири йўқ далалар чулғаб олган бўлади.

Россия ўлкасида ернинг бепоён, беқиёслиги рост. Лекин кишини бошқа бир савол ўйлантиради: шунчалик беҳисоб бойлик ростдан ҳам бепоён ўлка бўйлаб сочилиб ётган бўлса, нега ўша ерлардаги рус қишлоқлари эгасиз ҳувиллаб ётибди? Рус деҳқони нега иссиқ жойини совутиб, бошқа юртлар сари отланди? Улар айтайлик, Тошкент трактор заводига, Олмалиқ ёки Оҳангарон конларига ишга киргач ёки бошқа жойларда ўтроқлашиб қолгач, ўзлари униб-ўсган тупроқни эслашармикин? Бунисини билмайман, аммо эгасиз қолган рус қишлоқларига кўчирилаётган ўзбек деҳқонларини чиройли сўзлар билан илиқ кутиб олишганини биламан. Энди Сибирда, Узоқ Шарқда қўли қадоқ фарғоналик деҳқон тер тўкмоқда. Новгородда эса «Тошкент» совхози ташкил топди ва қишлоқ тикланди. Бу хўжаликда бўлиб қайтган мухбир («Қишлоқ ҳақиқати», 1989 йил 12 сентябрь) қисқа вақт ичида «Узновгородстрой» трестининг «Тошкент—9» механизациялашган колоннаси 2900 гектар ботқоқ ерни қишлоқ хўжалиги таркибига киритгани, 30 минг квадрат метр саҳнли турар-жой, болалар боғчаси, мактаб, савдо маркази, ҳаммом муддатидан олдин фойдаланишга топширилгани, шу мақсадларда 36 миллион 119 минг сўм ўзлаштирилганлиги-ю, Олимжон Мирзаев ва унинг турмуш ўртоғи Фахина Пяньковаларнинг «шу заминда туп қўйиб палак ёзган»лиги ҳақида тўлиб-тошиб ёзади. Бироқ мактабда ўқиш қайси тилда олиб борилаётир, кимлар таълим бераётир — бу ҳақда оғиз очмайди. Эҳтимол, масаланинг бу томони сафар мақсадига мос тушмагандир.

Қизиқ, эл-юрт равнақи учун қаердадир миллионларни аямаяпмиз, ўзимизда эса, масалан, умрида ҳаммомни кўрмаган қишлоқдошларимиз сонмингта.

Ноқоратупроқ ўлка қишлоқларига Хоразм деҳқонини кўчиришда тарғиботдан ташқари рағбатлантиришлар ҳам ишга солинди. Мана, Калуга область Ульяновск район «Красная знамя» колхозидаги йиғилиш тафсилоти: колхознинг ишга яроқли аҳолиси аллақачон боши оққан томонга жўнаб кетишган, ҳамма ташвиш қари-қартанглар зиммасида қолган. Хўжаликка хоразмлик Ҳамро Қурёзовни раис қилиб сайлашади. Сўнгра унинг зиммасига ишчи кучи топиш вазифасини юклашади. Раис хўжаликни тиклаш учун ўз ҳамюртларидан 32 оилани кўчириб боради...

Галич район «Искра» колхозида эса «Хоразм» чорва кооперативи ташкил этилибди. Хоразм вилояти ижроқўми раиси Қ. Ҳалимбетов ташландиқ қишлоқларни обод қилаётган ҳамюртларининг жасоратини шарҳлаб, ўзбек — рус деҳқонининг ўзаро дўстлиги ва ҳамкорлигининг таъриф-тавсифини маромига етказибди. Эҳтимол, у «кўчириш плани»ни бажариб, елкасидаги оғир юкдан қутулгани учун ўзида йўқ хурсанддир. Нафсиламрини айтганда, ўзбек деҳқонининг ҳувиллаб қолган қишлоқларда колхоз-совхозлар, кооперативлар тузиши, ободончиликка қўл уриши мени ҳам қувонтиради, қалбимда ифтихор туйғусини уйғотади. Бироқ, Россия кенгликларида ишлаётган ҳамюртларимизнинг келажагини ўйласам, оқибати нима бўлади, деб хавотирга тушаман. Нега энди Россияда ишни қойил қилаётган бу кишилар шу ғайратларини ўз юртимизда синаб кўришмайди? Ёки Ноқоратупроқда, Сибир ва Узоқ Шарқда пахта, узум, мева, полиз маҳсулотлари етиштириш учун ўзбек деҳқонининг тажриба-маҳорати керак бўлиб қолдими? Акс ҳолда уларни Россияга ташкилий равишда кўчиришдан мақсад нима? Шусиз ҳам ўтмишда бегона юртларга дарбадар сочилиб кетган, ер, сув ислоҳоти-ю, коллективлаштириш даврида ўз она тупроғидан ҳар томонга бадарға қилинган, Улуғ Ватан уруши йилларида Осиё, Европа, Америка қитъаларида қолиб кетган ҳамюртларимиз озми! Бепоён Россияда — бутунлай бегона муҳитда яшаётган ўзбек оилаларининг келажаги қандай кечади?

Табиий, улар орасида мурти сабза уриб, куч-қуввати танига сиғмай юрганлари ҳам талайгина. Улар уйланишади, бола-чақали бўлишади. Болалик бўлишдими, тамом, «туп қўйиб палак ёзиб», ўша ўлкада умрбод қолиб кетишади. Бора-бора туғилган юртини, элини, тилини, урф-одатини, ўзлигини унутишади. Қисқаси, ўзбек миграциясининг келажаги шунга яқин.

Энди бошқа бир турли миграция билан танишайлик. Зотан, миграциянинг турлари хилма-хил. Уруш йиллари жумҳуриятимиз маъмурий миграция майдони бўлиб қолганлигини эслаб ўтирмайлик, бу ўша давр тақозоси эди. Биз фақат ҳозирги кўчириб келишлар ҳақида тўхталмоқчимиз.

Бунинг учун аввал ўзбек ерида қурилиши лозим бўлган улкан саноат корхонаси лойиҳаси тайёрланади. Сўнгра унга марказдан маъмур-раҳбарлар тайинланиб, бунёдкорлик ишлари бошлаб юборилади. Тайин гап, марказдан тайинланган завод маъмури кўпинча маҳаллий шарт-шароитни, туб аҳоли хоҳиш-истагини тан олмайди. Ўзи билан бирга керакли мутахассислар-у, қурувчиларни бошлаб келади. Улар дастлаб вақтинча вагон уйларда яшашади. Вақт ўтиши билан замонавий, шинам ва қулай уйларга кўчиб киришади.

Ҳаял ўтмай завод қад кўтаради. У нима ишлаб чиқаради, йўналиши қанақа, туб ерли кишилар билишмайди. Бу сир сақланади. Бир куни завод маъмури шаҳар мэри олдига киради-да, «Бизга фалонча минг ишчи кучи керак», дейди. «Малакали ишчи кучи...». Шаҳар мэри мустар бўлиб ерга қарайди. Завод маъмури эса темирни қизиғида босади. «Майли, малакали ишчи кучини ўзимиз топамиз», дейди. «Марҳамат, марҳамат!». Шаҳар мэрига жон киради, юзларида табассум жилваланади.

ШУ ТАРИҚА малакали ишчи кучини олиб келишга рухсат олинади, улар Ўзбекистонга оқиб кела бошлайди. Келувчиларнинг паспортларини рўйхатга олиш ҳам зудлик билан ҳал этилади...

Ёки бошқа бир манзара: Дейлик, кутилмаганда жумҳуриятимизда табиий офат рўй берди. Қардошларимиз бизни ёлғиз қолдиришмайди. Дарҳол ёрдамга шошилишади. Лекин ўша «дўстлик қўллари»ни чўзган кишилар қурган уйларига биринчи бўлиб ўзлари жойлашиб олишади ва шу кўйи қолиб кетишади...

Шу орада бирор узоқ ўлкада табиий офат ёки фалокат содир бўлади. Дарҳол яна бизни эслашади. Бошпанасиз қолганлар учун зудлик билан қатор уйлар тикланади ёки тайёрларининг калити қўшқўллаб тутқазилади. Хуллас, биз турли ҳодисалардан ҳам катта маҳорат билан фойдаланамиз. Жумҳуриятимиз туб аҳолиси эса кўпинча ўзининг ҳисобига қилинаётган бундай ҳотамтойликдан бехабар қолади.

Узоқ йиллар давомида бетартиб амалга оширилган миграция шунга олиб келдики, шаҳарларимизнинг аҳоли таркиби жумҳуриятимизга кўчиб келувчилар фойдасига ўзгарди. Туб аҳоли озчиликни ташкил қиладиган бўлиб қолди. Масалан, Фарғона шаҳрида маҳаллий аҳоли бор-йўғи 30 фоизни ташкил этади. Тошкентда бундан ҳам озроқ. Биз ўз шаҳарларимизда нуфузимизни, миллий мавқеимизни йил сайин йўқотаяпмиз. Иш секин-секин қишлоққа келиб тақалаётир. Бунинг устига қишлоқларимиздаги минглаб ишсизларни эсланг. Қишлоқ хўжалигидаги янги ислоҳларга кўра, хўжалик юритишда жиддий ўзгаришлар қилинмаса, ишсизлар сони кўпайиб бораверади. Бу ҳоллар республикамиздаги ижтимоий муҳитга ўта салбий таъсир кўрсатмоқда. Кишиларимизнинг ўзига, келажакка бўлган ишончи сўнмоқда. Руҳий тушкунлик, айниқса ёшларимиз орасида кўнгилсиз ҳодисаларнинг кўпайишига сабабчи бўлмоқда.

Ўзбек қишлоғи сўнгги 70 йил мобайнида жуда кўп ағдар-тўнтарларни бошидан кечирди. Аксарият ҳолларда, бу борадаги сиёсатимизнинг бош йўналиши деҳқоннинг бор-йўғини шилиб олишга қаратилди. Баҳо ва солиқ йўл-йўриқлари ҳам, банклар билан бўладиган муомалаларимиз ҳам шу мақсадга хизмат этди. Қишлоқ ҳаёти, унинг муаммолари эътибордан четда қолди. Эшигимизни нафақат ер инқирози, айни чоғда ишчи кучлари инқирози ҳам тақа-тақ ура бошлади. Ишчи кучидан фойдаланиш бобида шаҳар ва қишлоқ ўртасида қиёслаб бўлмайдиган «тенглама» келиб чиқди. Ҳозир жумҳуриятимиздаги ишчиларнинг 95,9 фоизи шаҳар корхоналарида ишлашади. Қурилишда бу кўрсаткич салкам 92 фоизни ташкил этади. Республикамизда аҳоли сонининг ўсиши эса йилига 650-700 минг кишига етмоқда. Бунда туғилишдан ташқари бошқа регионлардан жумҳуриятимизга кириб келаётганлар ҳам ҳисобга олинган. Бироқ уларнинг сони ошкор айтилмайди.

Тўғри, сўнгги пайтларда ҳаётий муаммоларни бартараф этиш борасида бирмунча ишлар қилинаяпти. Лекин кўтарилаётган тадбирлар ичида ижобий якун топаётганлари ҳам, чала-чулпа амалга оширилаётганлари ҳам бор. Масалан, ҳозир қишлоқ жойларида, чунончи, Фарғона воҳасида ишчи ўринлари тайёрлаш, маҳсулотларни қайта ишлаш мақсадида кичик цехлар, корхоналар очиш мўлжалланаяпти. Аммо улар ишсизларни иш билан таъминлаш учун етарлимикин? Бошқа регионлардан республикамизга келаётганлар оқими тўхтатилмаса, ижобий самарасини берармикин?

Миграция ҳақида гап кетганда, биз Америка Қўшма Штатларидаги жорий тартибни ёки «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси»ни рўкач қиламиз. Афсуски, тарихий параллеллар ҳамма вақт ҳам реал воқеликни ифодаламайди. Ҳар бир халқнинг ўз миллий-тарихий анъаналари, яшаш шароити, муайян аниқ вазиятнинг йўналиш оқибатлари бўлади. Американинг туб аҳолиси ўз юртида унчалик ҳам эркин эмас, асосий аҳолиси асрлар давомида бутун планетадан оқиб келган турли халқлар йиғиндисидан иборат. Тарихий анъаналарга кўра, бу мамлакатга кимки кўчиб келса, эртасигаёқ америкалик бўлиб уйғонади. Жумҳуриятимизда эса азалдан жойдан жойга кўчиб юриш расм бўлмаган. Ўзбек учун ўз она еридан азизроқ, муқаддасроқ нарса йўқ. Халқимиз энг оғир фожиаларга дуч келганда ҳам она юртини ташлаб кетмаган, кетмайди ҳам.

Фақат бугунга келиб биз атрофимизда нималар бўлаётганини яхши пайқамаяпмиз. Имкониятларимиз эса ортиқча ҳотамтойликни кўтармаётир. Ҳар йили ўрта ҳисобда пойтахтимиз, вилоятларимиз марказлари тасарруфидаги минглаб гектар ер қурилиш объектлари тагида қолиб кетаётир. Бунинг устига шаҳарларимиз, қишлоқларимиз, районлар марказлари-ю, колхоз-совхозлардаги қурилишлар, янги оилаларга томорқа учун ажратиб берилаётган ерларни қўшсак, аҳвол ўз-ўзидан маълум бўлади.

Хўш, ўзбек тупроғи бошига тушаётган кўнгилсизликлардан фақат жумҳуриятимиз аҳли жабр кўраяптими? Йўқ! Бу асорат туфайли совуқ ўлкаларда яшовчи қардошларимизнинг дастурхонларидан ҳам файз кетмоқда.

Шубҳасиз, миллий ишчилар синфини шакллантиришнинг бир томони миграция билан чамбарчас боғлиқ муаммолардан биридир. Одатда ўзбек ишчи синфи шаклланмаганини завод-фабрикаларда ишлашга иштиёқимиз йўқлиги билан изоҳлашади. Аслида-чи? Завод-фабрикаларнинг пўлат дарвозалари биз учун ҳамиша ҳам очиқми? Уларга кириш учун ҳамиша осон йўл топа оламизми?

Тушунаман, ўтмишда жумҳуриятимиз аграр ўлка эди. Ишчилар синфи ҳақидаги тушунчаларимиз ҳам шунга яраша эди. Ота-боболаримиз ишчи деганда ёғга ботиб юрадиган, ишдан кейин ичиб олиб, ғужанак тушиб ётадиганларни тушунардилар. Иш пайтида жомакорда, бўш вақтларида зиёлилар қатори кийиниб юрадиган, маошни ҳам улардан кам олмайдиган кишиларни билмасдилар. Қолаверса, совет ҳокимиятининг дастлабки йиллари бизда техника зиёлилари йўқ эди. Ўша даврларда уларга эҳтиёж ҳам сезилмасди. Лекин кейин-чи? Бизда ҳам техника олий ўқув юртлари, факультетлари очилди. Шаҳар, қишлоқ ёшлари билим ола бошладилар. Барибир, шунга қарамай, завод-фабрикалардан ўрнимизни тополмадик. Шаҳарларимизда ўз қиёфамизга, ўз оҳангимизга эга бўлолмадик. Негаки, бизга нисбатан ишончсизлик билан қарашди. Корхоналарнинг «Кадрлар бўлими»да ишлайдиганлар орасида шунақалари ҳам чиқдики, уларнинг асосий вазифаси кимларнидир ҳадеб саноатга жойлаш-у, кимларнидир эса мумкин қадар завод-фабрикалардан четлаштиришдан иборат бўлди. Устига-устак жумҳуриятимиздаги аксарият саноат корхоналарининг раҳбарлик мурвати бошқалар қўлига ўтиб қолди. Ишчи, техник, инженерларни ишга олиш, бўшатиш масалалари билан ҳам асосан ўшалар шуғулланишди.

МАНА, ЎЗИМ гувоҳ бўлган ҳаётий бир мисол. Бундан 20 йилча муқаддам, вилоят газетаси редакциясининг топшириғига кўра, Самарқанддаги кекса заводлардан бирида бўлдик. Цехларни айланаётиб, Нурали исмли ёш инженер билан танишиб қолдим. У асли деҳқон фарзанди бўлиб, Ғаллаоролнинг тоғли қишлоқларидан бирида туғилган экан. Мактабни битиргач, инженер бўлиш ниятида олий ўқув юртига ўқишга кирибди. Талабалигининг сўнгги йили домлалари унга

АДИБ ВА ЖАМИЯТ

аспирантурада қолишни таклиф қилишибди. Бироқ Нурали иқтисодий жиҳатдан ночор яшаётган ота-онаси, укаларига ёрдам бериш мақсадида заводга ишга кирибди. Танишган кезларим, у қуюв цехи бошлиғи бўлиб ишлаётган экан. Цехда завод кўчма Қизил байроғи ҳилпираб турарди. Аммо Нуралининг дарди ичида экан. Айтишича, ишга келганидан буён завод умумий ётоқхонасида яшаркан. Уй сўраб корхона ва шаҳар раҳбарларига қайта-қайта қилган мурожаатлари, илтимослари зое кетибди. У ёқда эса ота-онаси уни уйлантириш ниятида эканлар.

Мен Нуралининг аҳволини тушундим. Унга ён босиб бир неча бор завод ва шаҳар раҳбарларига учрашдим. Афсус, барибир фойдаси бўлмади. Охир-оқибат Нурали ишдан бўшаб, қишлоғига кетиб қолди.

Орадан беш-олти йил ўтди. Кеч кузда Ғаллаорол — Усмат бекатида йўловчи машина кутиб тургандим. Анчадан сўнг ёнимга катта юк машинаси келиб тўхтади-ю, кабинадан бир йигит сакраб тушди. Қарасам, Нурали. Эндиликда у олий маълумотли бўла туриб, шофёрлик қилаётган экан...

Заводда бўлганимда бир кекса инженер билан ҳам танишгандим. Ўзи ўзбек эди-ю, негадир ҳамма уни Иван Иванович деб чақирарди. Отахон заводда 35 йил ишлабди-ю, эришган мартабаси цех инженерлиги бўлибди. Олган медаллари, фахрий ёрлиқлари бир сандиқ эмиш.

— Шунча йил ишлаб бирор каттароқ вазифага кўтарилмабсиз-да, — деб сўз қотдим гап орасида

— Э-э... — у бошини ғалати силкитди. — Пиллапоядан пиллапояга сакрайдиганлар биз эмас, бошқалар...

Мен хаёлга толиб жим қолдим.

— Нафақага чиқишимга ҳам олти ой қолди, — деб давом этди у. — Энди завод директорлигини таклиф этишса ҳам, рози бўлмайман.

Ортиқча гапга ҳожат йўқ эди. Энди унинг ҳамма-ҳаммасидан — ўзидан ҳам, атрофидагилардан ҳам ҳафсаласи пир бўлганди.

Орадан йиллар ўтгач, Нуралининг заводни тарк этишига фақат уй ололмаслиги эмас, айни чоғда Иван Ивановичнинг хизмат «карьераси» ҳам сабаб бўлмадимикин, деган фикрга келдим. Зеро, ўшанда кўрганларим ёдимда: чўян қайнатадиган «вагранка»да ҳам, ўт пуркаб турган «центрбежка»да ҳам ишлаётганларнинг қарийб ҳаммаси қишлоқлардан қатнаб меҳнат қилаётган ўзбеклар эди. Афсуски, бундай ҳоллар ҳозир ҳам тез-тез учраб туради.

Заводларда ишлашни истайдиган ишчиларимиз ҳам, уларни бошқарадиган зиёлиларимиз ҳам ҳанузгача завод-фабрикаларнинг пўлат дарвозалари ортида қолиб кетишаяпти. Бундай вазиятда ўзбек ишчи синфи қандай қилиб шаклланиши мумкин? Ҳолбуки, бугунга келиб давр, замон ўзгарди. Биз тараққиётнинг шундай бир босқичига қадам қўйдикки, энди халқларни чалғитиб бўлмайди. Чунки партиямиз катта жасорат ва матонат билан бошлаб берган, изчиллик билан амалга ошираётган улуғ инқилоб — қайта қуриш мудроқ онгимизни уйғотди. Биз миллий қадр-қимматимизни таниб олишга, ўзлигимизни тубдан англаб етишга интила бошладик. Бу ўзгаришлар Иттифоқ ва республика миқёсидаги турли анжуманларда ҳам ўз ифодасини топмоқда.

СССР халқ депутатларининг иккинчи съездида ригалик депутат В. Алкснис Латвиянинг туб аҳолиси атиги 52 фоиз бўла туриб, жумҳуриятнинг бутун халқи номидан гапириши инсофданми деганида, москвалик депутат Р. Медведев бу фикрга муносабат билдириб, бошқа жумҳуриятларда рус миллатига мансуб кишилар тобора кўпайиб, айни чоғда Россиянинг Новгород ва Псков областларида камайиб бораётганини мамлакатимизда рўй бераётган носоғлом жараёнлардан бири сифатида таъкидлади.

Сўнгги пайтларда миллий қадриятларимиз ҳақида жумҳуриятимизда ўтказилаётган йиғилишларда ҳам бот-бот фикр билдирилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг шу йил 24 ноябрда бўлиб ўтган XVIII пленумида ўзбек миллий ишчилар синфини шакллантириш лозимлиги хусусида жиддий мулоҳазалар ўртага ташланди. Шу билан бирга бу вазифани амалга оширишга тўсқинлик қилаётган ғовлар, мавжуд иллатлар рўй-рост очиб ташланди. Улардан бири жумҳуриятимиздаги саноат корхоналарининг аксарияти шаҳарларда жойлашгани, аммо бу ерларда турар-жой етишмаслиги, ижтимоий инфраструктура яхши ривожланмаганлиги сабабли одамларнинг шаҳарга кўчиб келиши имкониятлари чекланиб қолгани бўлса, иккинчиси— меҳнатга лаёқатли туб аҳолини ҳисобга олиш ва бир қанча мутахассисликлар бўйича саноат ишчилари тайёрлаш яхши йўлга қўйилмаганлигидир. Пленумда маъруза қилган Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби ўртоқ И. Каримов бу ҳақда алоҳида тўхталиб шундай деди:

«Буларнинг ҳаммаси Иттифоққа бўйсунувчи кўпгина корхоналар жойларда ишчи кадрлар тайёрлаш ўрнига баъзан ўзлари учун осон, лекин маҳаллий аҳолини иш билан таъминлаш муаммосини чигаллаштирадиган йўлдан бориб, мамлакатнинг бошқа регионларидан тайёр ходимларни таклиф қилаётганларининг бевосита оқибатидир. Бу йўл шаҳарларда уй-жой муаммосини тағин ҳам кескинлаштирмоқда, ишчилар синфи миллий отрядини вужудга келтиришга тўсқинлик қилмоқда. Натижада машинасозлик корхоналари ишчилари орасида маҳаллий аҳолига мансуб ишчилар салмоғи республикада 27 фоиздан сал кўпроқни, «Средазкабель» ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Ташсельмаш» ва экскаватор заводлари каби меҳнат коллективларида эса чорак қисмидан ҳам камроқни ташкил этади...

Бу соҳада энг асосий нарса айрим, лекин тез-тез учрайдиган ночор «назариётчилар» психологияси ва тафаккурини ўзгартиришдан иборат, улар ана шундай ҳолларда маҳаллий аҳоли, хусусан ўзбеклар катта саноат корхоналари шароитида ишлашга ўрганмаганлар, улар бундай корхоналарда меҳнат қила олмайдилар, улар кўпроқ қайта ишлаш тармоқларида, хизмат кўрсатиш соҳасида ишлашга мойилдирлар, деган сохта, айтиш мумкинки, жуда зарарли назарияни пеш қилишга уринадилар.

БУНДАЙ МУЛОҲАЗАЛАРНИ жиддий қоралаш керак. Бутун гап шундаки, биз ўзимиз, республика раҳбарлари, область ва шаҳар миқёсидаги раҳбарлар вужудга келган яроқсиз практикани тубдан ўзгартириш тўғрисида ўйлаганимиз ҳам, бунга уринганимиз ҳам йўқ. Бу ҳам камлик қилганидек, ана шу эски ва қулай ақидаларга қўшиладиган одамлар ҳам топилади».

Зеро, эндиликда ҳамма гап ўзимизда, ўз ҳақ-ҳуқуқимиз, миллий ғууримиз учун курашишда қолган.

«Л Г» ЛАУРЕАТЛАРИ

«Литературная газета» 1989 йилда долзарб мавзуларда чиқишлар қилган таниқли ёзувчилар ва маданият арбобларига газетанинг 1989 йилги мукофотларини берди. Улар орасида Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмаси ҳайъатининг биринчи котиби, Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Одил ЁҚУБОВ ҳам бор.

Кўп минг сонли муштарийларимиз номидан ҳурматли ёзувчимизни чин дилдан қутлаймиз.

«УЙДИРМА ВА ҲАҚИҚАТ»

(«Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1989 йил 20 октябрь).

Сўнгги пайтларда жумҳуриятимиз тарихидаги маълум ва номаълум кемтикликлар ҳақида матбуотда кўплаб мақолалар эълон қилинмоқда. Аммо улар асосан тарихдаги «оқ доғлар»ни бўрттириш ва ўртага муаммо ташлашдан иборат бўлиб қолмоқда. Ҳолбуки, тарихчи олимлар ўтмишимизни қайта тиклашлари, тарихий чалкашликларга барҳам бериш учун амалий ишга ўтишлари лозим. Амалда эса тескариси бўлаяпти. Тарихчиларимизнинг катта авлоди бу борада ҳамон сукут сақламоқдалар. Айримлари эса ошкора айтилаётган фикрларни жамоатчиликка етказишга монелик қилмоқдалар. Шундай бир пайтда П. Кимнинг «Уйдирма ва ҳақиқат» мақоласи эълон қилинганлиги айни муддао бўлди.

Мен мақолани ўқиб бир жиҳатдан қувонган бўлсам, иккинчи жиҳатдан бироз хижолат чекдим. Боиси — кўпчилик ҳамкасбларим сингари мен ҳам узоқ йиллар мобайнида талабаларимга ўзбек халқи инқилобдан олдин саводсиз ва қолоқ бўлган, деб тушунтириб келганман. П. Ким эса ўз мақоласида бу тушунча мутлақо нотўғри эканлигини аниқ далиллар асосида атрофлича исботлаб берибди. Олим ҳал этган муаммо, таъбир жоиз бўлса, йирик илмий кашфиётни эслатади. Чунки чоракам бир аср мобайнида бутун дунё халқлари онгига сингдирилган, совет даври авлодларининг тафаккурида қўрғошиндек қотиб қолган «фалсафа»нинг бугунга келиб илмий асосга эга эмаслигини исботлаб бериш ҳазилакам гап эмас. Муаллифнинг фикр-мулоҳазалари КПССнинг ҳаракат дастурига ҳамоҳанг.

Мақолада тўғри таъкидлангандек, халқимиз ўтмишда анча саводли бўлган. Бироқ у ўз тарихидан, маданиятидан ва ҳатто алифбосидан ажратилиб, саводсизликка маҳкум этилган. Махсус мутахассисларни ҳисобга олмаганда, олимларимизнинг ҳам аксарияти халқимиз ўтмишига таааллуқли ёзма манбаларнинг асл нусхалари у ёқда турсин, лоақал, совет даврининг дастлабки йилларидагисини ҳам мутолаа қила олмайдилар. Инқилобдан кейин «ёппасига саводли» бўлган ўзбек халқи ўз тарихига оид кейинги ярим аср орасида тўпланган илк манбаларнигина ўқий олиши мумкин. Лекин бу ўринда архивларда сақланаётган тарихий ҳужжатларнинг асосий қисми рус тилида битилганлигини ҳисобга олсак, халқимиз саводхонлиги қай даражада эканлиги янада ойдинлашади. Ахир, ўз тарихининг яратилишига асос бўлган манбаларни ўз тилида ўқий олмайдиган халқни саводхон деб бўладими?

Бинобарин, олим қўл урган мавзу фақат тарихий тушунчагагина аниқлик киритмайди, айни чоғда ҳозирги саводхонлигимиз ҳақида ҳам жиддийроқ ўйлаб кўришга даъват этади. Бу мақсадга эришиш, етмиш йилдан ортиқ вақт мобайнида устига тупроқ тортиб келинган ҳақиқатни очиш П. Ким учун осон бўлгани йўқ, албатта. У йигирма йилча муқаддам олимлик илмий мавзусини танлаш пайтидаёқ ўзбек халқининг «саводсиз»лигига диққат-эътиборини қаратган эди. Ушбу мавзуни ўз номзодлик диссертациясига махсус боб сифатида киритиб талайгина архив ҳужжатларини ҳамда эскириб сарғайган, бошқалар қўл тегизишдан ҳадиксираган ёзма манбаларни таҳлил қилганди. Аммо П. Ким бошлаган тадқиқот турғунлик даври сиёсатдонларининг кўрсатмалари билан шу ҳолича қолиб кетди. Фақат қайта қуриш шарофати билангина олим кейинчалик ўз изланишларини давом эттиришга, тарихий ҳақиқатни тиклашга журъат қила олди. Ҳозирги ижтимоий-сиёсий соҳада юз бераётган инқилобий ўзгаришларга суянган ҳолда муаммо ечимини ниҳоясига етказишга муваффақ бўлди.

Мақолада бугунги совет халқларининг аксарияти инқилобдан олдин кўп томонлама бир хил тарихий тақдирга эга бўлган деган умумий хулоса бор. Бу жуда муҳим аҳамиятга эга мулоҳазадир. Бизнингча, худди мана шу умумийлик инқилобдан кейин совет халқларининг қайта бирлашишига имкон берган тарихий асослардан биридир.

Зеро, тарихни бузиб ҳам, ўзгартириб ҳам бўлмайди. Уни қандай бўлса, шундайлигича ёритиш керак. Ҳар бир авлод ўз тарихини ўзи бойитади, уни бугунги кун ва келажак нуқтаи назаридан қайта идрок этади ҳамда қиёслайди. Тарих ҳукми шу[ндай].

Сотимжон ХОЛБОЕВ
тарих фанлари номзоди

●

Биз анча йиллардан буён В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат дорилфунунида меҳнат қиламиз, талабаларга партия тарихидан сабоқ берамиз. Ўтган давр мобайнида Ўрта Осиё Россияга ихтиёрий равишда қўшилган деган фикрни кўп бор такрорлаганмиз, ёшлар онгига сингдирганмиз. Яхшиямки, қайта қуриш кўзимизни очди, хатоларимизни англаб етдик. Марказий ва маҳаллий матбуот саҳифаларида Ўрта Осиё Россия томонидан босиб олинганлигини етарли далиллар асосида исботлаб берувчи мақолалар ёритила бошлади. Шу нуқтаи назардан қараганда, тарихчи-олим Пётр Кимнинг «Уйдирма ва ҳақиқат» мақоласи ҳам биз учун катта сабоқ бўлди. Чунки шу пайтга қадар тарих дарсликларида инқилобдан олдин Туркистон аҳолисининг атиги икки фоизи саводли бўлган, деган фикр баён этиларди. Биз ўқитувчилар бу рақам нотўғри эканлигини билардик, талабаларимизга бу ҳақда гапириб келардик. Аммо ўз сўзимизни аниқ далиллар асосида исботлаб беролмасдик. П. Ким худди бизнинг аҳволимизни тушунгандек, бу муаммони ойдинлаштириб берибди. Фикримизча, Туркистон халқларининг саводхонлик даражасининг шу пайтгача асоссиз равишда пасайтириб кўрсатиб келинганлиги уларнинг тарихий [ўт]мишини камситишдан, миллий ғурурини топташдан бошқа нарса бўлмаган.

Ўткир АМИРОВ,
Қодир ЭРНАЗАРОВ

СТЕНОГРАФИЯНИНГ АҲВОЛИ ОҒИР

Мана, эллик тўрт йилдирки, пойтахтимизнинг Бешёғоч даҳасида жойлашган Стенография ва машинкада ёзув республика курсида ҳаёт қайнайди. Бу ерда йилига 700-800 киши курсни битириб чиқади. Лекин уларнинг фаолиятидан кўпчиликнинг кўнгли тўлмайди. Гап шундаки, бу даргоҳда ўқув ишлари асосан бир ёқлама олиб борилади. Курс ташкил топган дастлабки йилларда стенографияга эътибор кучли эди. Шунга кўра Маориф Халқ Комиссарлигининг махсус кўрсатмаси билан 1938-45 йилларда ўзбек ва рус тилларида стенография таълими сектори фаол ишлади. Ўша вақтда 22 та ўзбек ва рус мактабларида стенография ўқитилди. Бундан ташқари, Тошкент Давлат дорилфунунининг журналистика бўлимида ўзбек ва рус, Тошкент Олий партия мактабининг журналистика бўлимида эса ўзбек, рус ва тожик тилларида стенографик таълим бериш йўлга қўйилганди.

1939 йилда эса ўзбек стенографияси бўйича илк дарслик яратилди. У 1952 йили «Ўзбекча ёзув машинкаси учун стандарт тугмачалар» номи билан қайта чоп этилди. Мазкур дарслик ўзбек ва рус стенографиясидаги унли ва ундош ҳарфларнинг учрашиш частоталарини аниқлаш юзасидан катта илмий тадқиқот ишларини бошлаб юборишга ўзига хос туртки бўлди.

Курсда олтмишинчи йилларнинг бошларигача ўзбекча стенография ҳам ўқитиларди. Бироқ кейинчалик бу бўлим ёпиб қўйилди. Чунки худди шу даврда барча муассасаларда иш юритиш ёппасига рус тилига ўтказилди. Бинобарин, ўзбек стенографиясига зарурат қолмади, деган хулоса чиқарилди. Шу тариқа беихтиёр табақаланиш юз берди.

куюнчак газетхонлардан хатлар

Рус группалари учун ҳам машинкада ёзув, ҳам стенография бўлими ишлаб турган бир пайтда, ўзбек группаларида фақат котиба-машинисткалар тайёрланадиган бўлди.

Эндиликда жумҳуриятимизда ўзбек тилига давлат мақоми берилиши чорак аср муқаддам оқибатини ўйламай-нетмай қабул қилинган қарорни қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда. Ўзбекча стенографияни пухта эгалланган ва айни вақтда машинкада бехато ёза оладиган котиба кадрларни тайёрлаш лозим бўлмоқда. Биз шуни назарда тутиб бу йил сентябридан курсимизда қайтадан ўзбек стенографияси бўлими очдик.

Келажак режаларимиз катта. Ҳақиқий котиба — ҳам стенографистка, ҳам машинистка кадрларни кўплаб тайёрлашни мўлжаллаб турибмиз. Яқин вақт ичида биринчи галдаги вазифа сифатида машинкалар шрифтларини ўзбекчалаштиришни тугаллаймиз. Бундан ташқари ўзбекча стенография ва машинкада ёзув бўйича дарслик чоп эттириш йўлларини ахтараяпмиз.

Аммо бизни рўй бераётган бошқа баъзи бир воқеалар ташвишга солмоқда. Масалан, курсимиз Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институтига қарашли бинонинг 5та хонасида жойлашган. Биз бу ерда худди ижарада турган талабадек иш юритамиз. Чунки стенографияни, машинкада ёзишни ўргатадиган, ўзбек ва рус тили, КПСС тарихи предметлари ўқитиладиган бутун бошли бир курс учун 5 хона озлик қилади. Биз ўзбек стенографияси бўлими очилиши муносабати билан яна икки-учта қўшимча хона сўрамоқчи бўлиб тургандик. Қарангки, ҳаммаси аксинча бўлди. Ҳозир биздан бор хоналаримизни ҳам тортиб олишмоқчи бўлиб туришибди.

Ҳолбуки, шу пайтгача ҳеч кимга оғирлигимиз тушмаганди. Бизда ўқиш пуллик бўлгани боис эллик йилдан буён ўз харажатларимизни ўзимиз қоплаб келамиз. Демоқчиманки, бинонинг ижара ҳақини, ўқитувчилар маошини тўлашга, ёзув машинкалари ва ўқув қуроллари харид қилишга, бино ремонти учун пул ўтказишга қурбимиз етади. Бироқ курсимизга ўз маблағини ўзи сарфлаши борасида ҳеч қандай мустақиллик берилмаган. Устига-устак ўқитувчиларимизнинг маошлари етмишинчи йиллар даражасида қолиб кетган. Талабчанлик эса бошқа ўқув юртларидагидан асло қолишмайди.

Ҳайрон қоласан киши. Бутун-бутун жумҳуриятлар хўжалик юритишда мустақиллик олаётган бир пайтда бизнинг изтироб чекиб ўтиришимиз адолатданми? Бизга ёрдам қўлини чўзиши лозим бўлган мутасадди ташкилотлар раҳбарлари бу борада тоқайгача сукут сақлашаркин?

Мунира СОБИРОВА,
Стенография ва машинкада ёзув республика курси директори

●

Жиззах отчопарида Сирдарё вилояти дала меҳнаткашларининг ҳосил байрами бўлиб ўтди. Байрамда турли хил халқ ўйинлари ўтказилди. Пойтахтдан борган санъаткорларнинг чиқишларини ҳам пахтакорлар хурсандчилик билан кутиб олдилар.

СУРАТДА: улоқ мусобақаси қизиқарли ўтди.

У. ҚЎШВОҚОВ суратга олган

ТАНҚИД, АДАБИЁТШУНОСЛИК

«МУНОЗАРА» — УЙҒОНИШ ДАРАКЧИСИ

Адабиётимиз тарихидан саҳифалар

АБДУРАУФ ФИТРАТНИНГ ҳаёти, ижтимоий ва ижодий фаолияти ғоят мураккаб ва зиддиятли. У ўзидан бой адабий мерос қолдирди. Улуғ санъаткор поэзия, проза, драматургия, публицистика соҳасида ижод қилиш билан бирга, адабиётшуносликда салмоқли илмий-тадқиқотлар яратган олим ҳамдир. Айтиш мумкинки, Фитратнинг ижтимоий ҳамда ижодий такомили бутунисича ўша зиддиятли даврда миллий зиёлиларимизнинг қандай шаклланганига бир мисол бўла олади.

Фитрат дунёқарашини, ёзувчилик позициясининг такомилини тадқиқ этмоқ учун аввало у яшаб ижод қилган XX аср бошларидаги ижтимоий-сиёсий воқеликнинг адиб онгида нечоғли ўрин тутганини назардан қочирмаслигимиз керак. Шунга биноан, биз ушбу мақоламизда Фитрат ижодининг илк меваларидан бири — «Мунозара» асари борасида фикр юритиб, ёзувчи ижодининг дастлабки даврига нигоҳ ташлаймиз.

1908—12 йиллари Фитрат Туркияда, Истанбул дорилфунунида таълим олади. Маълумки, XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Туркияга кириб келган миллий буржуа муносабатлари давлат ҳаётида, хусусан, маданият соҳасида (миллий театр, матбуот, ҳар хил маданий-маърифий муассасаларнинг ташкил этилиши) катта мавқе эгаллай бошлаган эди. Шунга кўра, мамлакатда тараққиёт сари бир қадам олға қўйилган ва бунинг бир қанча сабаблари бор эди. Бироқ ҳозир гап у ҳақда эмас. Биз Туркиядаги ижтимоий-сиёсий воқеалар, маданий турмушдаги ўзгаришлар, 1908 йилги ёш турклар инқилобининг Фитратга таъсирини таъкидламоқчимиз, холос.

Фитрат Истанбулдалик чоғида бир неча асарлар нашр эттиришга эришади: «Мунозара», «Сайҳа», кейинроқ «Сайёҳ ҳинди»...

Марксизм-ленинизм классиклари тарихий сиймоларнинг хизматларини улар ўз даврларига нисбатан амалга оширган ишларига қараб ўлчаш керак, деб ўргатади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқсак, феодаллар билан руҳонийлар бирлашиб Бухоро амирлигининг асосий кучига айланган бир пайтдаёқ Фитратнинг жаҳолатга, умуман амирлик тартибларига қарши кескин асарлар яратганини, муайян маънода, замонасининг илғор ҳодисаси деб баҳолаш мумкин. Адибнинг 1910 йили Истанбулда форс тилида чиққан «Ҳиндистонда бир фаранги ила бухороли бир мударриснинг бир неча масалалар ҳамда усули жадида хусусида қилғон мунозараси» асари 1911 йили Ҳожи Муин томонидан «Туркистонли турк қориндошларим мустафид бўлсинлар деб... Туркистон шеваи туркиясида таржима айлаб баъзи ҳожат бўлғон ўринларига ўз тарафидан изоҳот бериб, «Туркистон вилояти газети»да дарж ва нашр» қилинади. Икки йилдан сўнг эса таржима Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Мунозара» ҳақинда» мақоласи билан китоб ҳолида чоп этилади. Бу давр тўғрисида Файзулла Хўжаев шундай ёзади: «Бухоро ҳукумати эски усул мактабларини, мадрасаларни, диний китобларни ўрганишдан иборат бўлган диний таълимни қўллаб-қувватлар, Европа усулида таълим берадиган мактаблардан эса ўлгудек қўрқар эди... дастлаб янги усул мактабларини очиш, европача таълим бериш ва лоақал чекланган тарзда бўлса ҳам матбуот эркинлиги бериш керак деган талабларни кўтариб чиқдилар. Улар мана шу зарурий шарт-шароит бўлгандагина озодликка эришиш мумкин, деб ўйлардилар». В. И. Лениннинг ўзи бу аҳволни кутган ва Бухородаги март воқеаларига баҳо бериб, РК(б)П VIII съездида шундай деган эди: «Шу вақтгача ўз муллаларининг таъсири остида қолиб келаётган қирғизлар, ўзбеклар, тожиклар, туркманлар каби халқларга нисбатан биз нима қила оламиз? Бизда Россияда аҳолининг ўзи, попларни узоқ вақт синагандан кейин уларни ағдариб ташлашда бизга ёрдам берди... Биз бу халқларга бориб: биз сизнинг эксплуататорларингизни ағдариб ташлаймиз, деб айта оламизми? Биз бундай қила олмаймиз, чунки улар бутунлай ўз муллаларига қарамдирлар. Бунда айни **миллатнинг ривожланиши, пролетариатнинг буржуа элементларидан табақаланишини** (таъкид бизники — Г. Р.) кутиш керак». Бу табақаланишнинг амалга ошиши эса муқаррар эди. Ўрта Осиёда жадидлар ҳаракатининг юзага келиши тасодифий бўлмай, тарихий-объектив ҳол эди.

«Мунозара»да адиб замонасининг энг илғор ва долзарб масалаларини кўтариб чиқди. Унда бир фаранги (европалик) билан Макка шаҳрига ҳажга бораётган бухоролик мударрис ўртасида эски диний таълим ва янги мактаби усули жадида ҳамда яна бир неча масалалар атрофида қизғин баҳс кетади. Мадрасаларнинг салбий жиҳатлари, маъмурий-диний идора усулининг қолоқлиги, руҳоний-амалдорларнинг ярамас кирдикорлари, умуман жаҳолатнинг тараққиётга нечоғли тўсқинлик қилаётгани фаранги томонидан рад этиб бўлмас далиллар орқали очиб ташланади, қораланади, янги таълимнинг афзалликлари исботланади. Гап шундаки, фаранги диннинг моҳиятини, жаҳолатнинг ижтимоий илдизларини материалистик дунёқараш асосида очиб бермайди, балки ўзи мансуб (бу ерда фаранги образи Фитрат идеалларининг ифодачиси сифатида) табақа манфаатларидан келиб чиқиб янгиликни ҳимоя қилади, жоҳил мударриснинг эзма саволларига Қуръондан, ҳадислардан олинган кўчирмалар ёрдамида жавоб беради. Масалан, фаранги мударриснинг мактаби жадида бидъатдир, деган фикрига қарши шундай дейди:

— Тузук, бидъатдир. Аммо бидъат икки навъ бўлур: бидъати ҳасана ва бидъати саййаъ. Масалан, Қуръонни «насх» хати ила қоғаз устига ёзмак (чунки асри саодатда қоғаз йўқ эди). Ароба ва пароходда ҳажга бормоқ, мадраса бино қилиб вақт таъйинламак... бидъати ҳасанадир. Бидъати саййаънинг мисоллари: бир вазифаи маъина соҳиби бўла туриб муллабаччалардан ҳақ ат-тадрис олмак.

1916 йили В. Б. Андреев «Мунозара»га бағишланган «Бухорода янги оқимлар» мақоласида («Туркестанские ведомости» газетаси, 1916 йил, 13, 15, 20 октябрь сонлари) усули мактаби жадидаларнинг ёпилганлиги ҳақида хабар бериб, шундай деб ёзади: «Бухорода бу тадбирга (янги таълимнинг тақиқланиши — Г. Р.) норози бўлган ва янги мусулмонча тараққиётни ёқловчи кишилар майдонга чиқа бошладилар. Улар Бухоро руҳоний ҳамда уламоларининг мутаассиблик ва жаҳолатларини ошкора фош этишдан ҳайиқиб масалага айланма йўлдан борадилар, яъни Қуръондан олинган муқаддас ақидалар асосида янги усул мактабларининг шариат нуқтаи назаридан мусулмон дунёсига фойдали эканлигини исбот қиладилар. Шулардан бири бухоролик Фитрат бўлиб, ўзининг «Мунозара» китобини чоп эттирди».

Фитрат асарда жаҳолатни, диний таассубни фош қилишда «айланма йўлдан борган»и тўғри. Лекин у буни қўрққанидан қилгани йўқ, балки масалага аниқ вазиятдан келиб чиқиб ёндашди. Амирлик Бухоросининг шароитини ҳисобга оладиган бўлсак, бу энг рост йўл эди. Зеро, Ленин таъкидлаганидек, қайси шароитда қандай курашиш усулини ҳам билиш зарур. Буни тактика дейдилар. Бироқ бу усулни Фитрат атайлаб танлаган эмас. Унинг илдизларини ёзувчининг дунёқарашидан изламоқ даркор. Агар асарнинг 1910 йили яратилганини эътибордан соқит қилмасак, бу вақтда Фитратнинг Туркияда, у ердаги буржуа зиёлилари таъсирида шаклланганлигини назарда тутсак, «Мунозара»даги фаранги образида ёзувчининг идеаллари, қолаверса, маърифатчилик ҳаракатининг ижтимоий моҳияти мужассамланганлигининг гувоҳи бўламиз.

«Худди шу тарзда, — давом этади В. Андреев, — бухоролик диний алломанинг (Фитрат назарда тутилмоқда — Г. Р.) мулоҳаза-ҳукмлари мударрис эмас, балки европалик орқали илгари сурилади. Бу билан автор ўзини ҳар хил тасодифлардан ҳимоя қилади». Бу ерда мақола муаллифи ўзининг буржуа миллий айирмачилигидан келиб чиқиб, ё англаб етмаган ё тузукроқ ёндашмаган оддий адабий қоида бор. Ахир Фитрат журналист сифатида фактик материални ёритаётгани йўқки, ўзи мусулмон мударрис тарафида туриб, ҳамма айбни европаликка ағдарса. У ўз идеалларини бадиий асари орқали ўқувчига етказмоқда. Ҳар иккала образ ҳам ёзувчига тегишли ва у ҳар қайсисининг посангисига қараб керакли тошни қўяди — персонажларга хос вазифа улашади. Адиб ўз илғор ғояларини диншуносликдан, Қуръондан ҳамда дунё янгиликларидан хабардор европаликка юклар экан, буни мантиқ кўтаради. Қолаверса, фаранги образи орқали жаҳолатга қарши илғор фикрларини англатган Фитратга ҳам дин пешволари раҳмат айтганлари йўқ, аксинча ўзларининг умри тугаб бораётган эски ақидаларига қарши курашганлиги учун ёзувчига маломатлар ёғдирдилар. Мана бу кўчирма ҳам фикримизни тасдиқлайди: «Мунозара» давр тараққиётига ғоят кучли ва самарали таъсир кўрсатди, — деб ёзади С. Айний «Намунаи адабиёти тожик» (1925) китобида.— Бир томондан, «Мунозара» душманларини уйғотиб юборди, улар бир қанча кишиларни диндан қайтишда айблаб, ҳужум қилдилар, аммо бундай қаршилик жадидларни йўлдан оздиролмади: иккинчи томондан, «Мунозара» олимлар ва ёшларни ўзига жалб этди ва инқилобий фактларнинг уйғонишига ёрдам берди». Демак, шу бир асар илғор тафаккур ва қолоқ мафкура ўртасидаги зиддиятнинг кескинлашувига, «табақаланув»га (Ленин) сабаб бўлди. Мазкур асарнинг ўз замонасидаги аҳамиятини кўрсатмоқ мақсадида яна В. Андреев мақоласига мурожаат этамиз: «Фақат шу асарнинг босилиб чиқиши туфайлигина Бухорода янги усул мактаблари қайтадан очилди ва улардан мулла-мударрисларнинг тавқи-лаънатлари олиб ташланди». Кўриниб турибдики, рисола ўз даврида маърифатимиз, тараққиётимиз йўлида қудратли қурол вазифасини ўтаган.

АСАРДА ФАРАНГИ томонидан Толстойнинг ҳам номи тилга олиниб ўтиладики, бу ёзувчимизнинг Лев Толстой ижодидан бохабарлиги-ю /1910 йиллардаёқ!/, рус адибининг диний-идеалистик ғоялари Фитрат қарашларига мос келганлигига гувоҳлик беради.

Баҳсда 20 йиллик диний таълим хусусида, таҳсил усули, ўтиладиган дарслар, унга тўланадиган ҳақ тўғрисида муфассал айтилади. Аён бўладики, мадрасада ўргатиладиган илмлар бутунлай схоластика!

Фаранги ҳам дунёвий илмларни, ҳам ислом дини таълимотини чуқур ўзлаштирган шахс образи. Адиб бу образ орқали феодализм шароитидаги маъмурий ва таълимий тартибларни бирма-бир фош қилади, ўзининг нисбатан илғор ижтимоий-маърифий қарашларини олға суради. Тағин у бунга ўз динининг чегара чизиғини босмай, ҳукмдорлар манфаатига қарши бормай, холисанилла эришади. Бу персонаж жаҳолатга қарши курашиб келган кишиларнинг энг типик намунасидир. Мударрис образи жамики чаласавод, нодон, манфаатпараст типларнинг тимсолидир. «Мунозара»да ўз даврида бўлганидек, қадим ва жадид, яъни эскилик билан янгилик ўртасидаги қизғин кураш ўз аксини топган. Шу тарихий ғояни ўзига хос йўсинда кўтариб чиқиш билан муаллиф катта ютуққа эришган.

Асар бошларида мударрис ўзининг нодон ва чаласаводлигига қарамай, фарангини тан олмайди. Мубоҳаса сўнгида эса у англаб етадики, фаранги юз фоиз ҳақ экан.

«Мунозара»да, дейди В. Андреев мақоласида, «Бухорода Фитрат дастлабкилардан бўлиб «тақводор уламоларнинг» жаҳолатини Европа билим даражаси билан қиёслаб, Бухоронинг умумий тараққиётда нечоғлик кейинда қолиб кетганини кўрсатади». Дарҳақиқат, Фитрат дастлабкилардан бўлиб, диний-идеологик системанинг кирдикорларини тузумга боғлаб унинг ижтимоий илдизларини очиб берди — жаҳолатнинг юзига қора суркади. Ўрта Осиёнинг таассубга ўралашиб ривожланишдан орқада қолганлигини Бухородаги типик ҳодисалар мисолида исботлади.

Бу даврларда Фитрат озодликка эришишнинг бирдан-бир тўғри йўли маърифатчилик деб билади. Унинг кейинги адабий фаолияти мазкур фикрий чекланиш адиб ижодий эволюциясида ўткинчи ҳолат бўлганини кўрсатди. Қолаверса, маърифатчилик тарихий-объектив ҳодиса эди ва у инсоният ўтмишида босқич сифатида катта мавқега эга (XVIII аср француз маърифатчилигининг Европада тутган ўрнини эсланг!)

Диалог шаклида яратилган «Мунозара» рисоласида публицистик руҳ, даврнинг муҳим муаммоларини фактлар, далиллар орқали тадқиқ этиш устун. Бу — объектив қонуният. Қачонки, жамиятда ижтимоий-сиёсий воқеалар оқими тезлашса, кескинлашса публицистиканинг мавқеи ошиб кетади. Адиблар, шоирлар ўз патқаламларини публицистика сиёҳига ботириб ижод қила бошлайдилар, замонасининг фаол намоёндаларига айланадилар. Бу пайтда яратилажак шеър бўлсин, бошқа жанрдаги асарлар бўлсин, уларда публицистик оҳанг билан қоришиқлик сезилиб туради. Асримиз бошларида, инқилобий йилларда, Улуғ Ватан уруши даврида ва ҳатто ҳозирги қайта қуриш жараёнида ҳам бу ҳодисани кузатиш мумкин. Боиси шулки, публицистика ўз хусусиятига кўра оммага ижод аҳлининг воқеликка муносабатини ҳозиржавоблик билан етказиш имкониятига эга. XX аср авваларидаги буюк ўзгаришлар даври маҳсули бўлган «Мунозара» руҳонийларнинг ҳақиқий қиёфаларини очиб ташловчи антиклерикал бадиий асар ва Бухоро ҳукуматининг ўша даврдаги аҳволини акс эттирадиган чуқур ижтимоий мазмунли публицистик очерк ҳамдир.

Феодализм ўз ҳукмронлигини сақлаб қолиш учун қаттиқ тиришган бир пайтда жадидлар дастлаб давлатни бошқариш тартибларига, ислом дини ва таҳсил усулларига реформалар киритиш ғоялари, озроқ бўлса-да сиёсий эркинлик талаблари билан чиққан эдилар. Фитратнинг «Мунозара», «Баёноти сайёҳи ҳинди» асарларида шу ислоҳотлар ҳақидаги таклифлар ўрин олган. Шарқшунос олим Л. Климович ёзганидек, у революциядан олдинги асарларида «дастлабки «соф»лигини йўқотган исломни «поклаш», илгариги «соф»лигига қайтариш» таклифлари билан чиқади». «Мунозара»нинг (Истанбул, 1910) «Сўзбоши»сида Фитрат ўзининг исломга бўлган садоқатини таъкидлаб ёзган эди: «Мен ҳам бу муқаддас диннинг содиқ ихлосмандларидан бириман». Ислом таълимотини чуқур ўзлаштирган, унинг тарихи ҳақида китоб ёзган («Тарихи ислом», Истанбул, 1915) Фитрат анча вақт шу диннинг асирлигида бўлганлигидан кўз юммаслик лозим. Фақат буни ёзувчининг «ижтимоий хатолари, камчиликлари» деб унга ёпишавериш аввало ўзимизнинг принципиал хатомиз бўлур эди. Ахир, В. И. Лениннинг Л. Толстойга берган баҳосини эсга олиб кўрайлик. Бу ерда кўчирмаларга ҳожат йўқ деб ўйлайман.

Фитрат революциядан олдинги ижодида исломни «тозалаш»га чақирган бўлса, унинг 20-йиллардан кейин яратган асарлари қатъий атеистик позицияда эканлигини кўрсатади. Мазкур асарларни санаб ўтиш билан чекланамиз: «Қиёмат» (1923) ҳикояси, «Бедил» (1923), «Шайтоннинг тангрига исёни» (1924) пьесалари, «Меърож», «Оқ мозор», «Зайд ва Зайнаб», «Заҳронинг имони» ҳикоялари ва бошқалар. Шу маънода айтиш мумкинки, адабиётшунос А. Алиев «Фитрат ва унинг «Бедил» асари» мақоласида («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1989, 13 январь) «Фитрат дунёқарашида асос-эътибори билан изчил материалист эди, ўз асарларида деярли ҳамиша материалистик дунёқарашни узлуксиз давом эттиради», деб ёзганида ҳақ. Фақат у кишига бир эътирозимиз бор. Келтирилган фикрлар Фитрат ижодига «ҳамиша» хос бўлмай, асосан, ёзувчининг 20-йиллар ва кейинги адабий фаолиятига тегишлидир. Шахс давр маҳсули экан, шу жамиятнинг жароҳати-ю, дардлари, ўсиш-ўзгаришларини ўзида ҳис қилади. Бинобарин, Фитрат ҳам материализмга бирдан келиб қолган эмас. У бунга классик меросимизни, хусусан, Бедил, Умар Хайём фалсафасини, дунёвий билимларни чуқур ўрганиш асосида ҳамда ижтимоий-сиёсий воқеаларга қизғин аралашиш асносида эришди. Ҳозирги кунда биз учун Фитратнинг атеист сифатида намоён бўлишидан кўра, ислом эътиқодининг тарафдори — мусулмон зиёлисидан ўзи сиғинган дин догмаларини инкор эта бориб даҳрийлик позициясида туриб курашган ёзувчи даражасига кўтарилгани муҳимроқдир.

Биз мазкур мақолада фақатгина «Мунозара» асари асосида Фитрат ижодининг баъзи зиддиятлари ва мулоҳазаталаб жиҳатларини ёритишга ҳаракат қилдик. Оқ-қорани энди ажрата бошлаётган бир паллада бу икки ранг орасида қанчадан-қанча оқиш ва қорамтир ранглар ҳам борлигини тафаккурдан соқит этишга ҳақимиз йўқ! Биз ҳали буларни кўришга, кўрсатишга ва қабул қилишга ҳам тайёр бўлишимиз лозим. Агар ушбу мақолада Фитратнинг дастлабки ижоди ҳақида қорамтир бўёқ кўпайиб кетган бўлса, буни унинг бутун адабий-фаолиятига тегишли деб қараш керак эмас. Балки, А. Фитрат ва у каби ёзувчиларнинг нақадар мураккаб йўллар билан ижтимоий ва ижодий ҳаётга қадам қўйганликларини ҳамда бунинг жамиятга, даврга боғлиқ бир қанча сабаблари борлигини тушунмоқ зарур ва шартдир!

«Шу билан бирга, қайд этиб ўтиш керакки,— деб ёзган эдилар И. Султон билан С. Мамажонов, — сўнгги пайтда матбуотда пайдо бўлган айрим мақолаларда Чўлпон ва Фитрат ижодини ўрганишда бирёқламалик мавжуд (чуқур илмий таҳлилнинг етишмаслиги, изоҳлаш ва юзакилик ҳам — Г. Р.). Шунингдек, олимлар ва ёзувчилар доирасида баъзан Чўлпонни «социалистик реализмга етиб келган шоир» сифатида ва Фитратни эса «марксча фикрловчи олим» сифатида тавсиялашлар учрайдики, бу ҳам тарихий ҳақиқатга хилофдир».

БИЗ УШБУ ФИКРЛАРГА қўшилганимиз ҳолда, айтамизки, гап «даъвогарлик»да ҳам эмас. Муаммо тарихга ва тарихни ҳаракатлантирувчи кучлар тарихига чуқур ёндашиб, ленинча тўртта принципдан: тарихийлик, конкретлилик, амалийлик ҳамда объективликдан келиб чиқиб баҳо бермоқ, ўтмишнинг бугунга ва келажакка хизмат этиш ҳуқуқини унинг ўзига қайтармоқдир.

Гулшан РАҲИМОВА,
ЎзФА Қўлёзмалар институти аспиранти

ҲАҚИҚАТГА СИҒИНИШ

НИГОҲ

ҲАҚИҚАТ қаршисида шоир доимо ўзини кучсиз сезади. Мана, бир мисол. Шоир яшайдиган уй — дунёнинг чорраҳасидаги уй. Бу уй «дунёнинг қувончини қучиб», оламнинг ҳасратини ичса-да шоирнинг нафасидан гоҳ титрайди, гоҳ чўчийди. Лекин шу уй шоирнинг таҳликаларига ҳам гувоҳ.

Сўқланади тун бўйи менга
Болорга босилган вассалар.
Боқолмайман тикилиб ахир
Кўзларимни қоплар ғуссалар, —

дейди шоир. У милтиллаб турган чироқдан кўзини олиб қочади. Вужуддаги ҳазин титроқдан «тўрт девор ҳам эзилар зимдан». У гўё тунга ҳақ гапни айта олмагани учун «оппоқ чойшабни» ғижимлайди ва яна шундай фикрни айтади:

Айтолмасдан тунга ҳақ гапни
Мен тонг оттиришдан қўрқаман...

Ҳақиқат олдидаги қўрқув чин шоирни сўнгги нафасгача таъқиб этади. Аммо у ҳар бир шеърида қўрқувни енгади. Шеър — имконсизликда яралган имкондир. Садосиз сўзларнинг ўктам садосига айланмаган қофияли сатрлар тизими шеър эмас. Шеър маъюс кўнгилни нур бўлиб ёритмаса, руҳда бир дард ғивирлаганда «Ёмғир каби ғамгин шивирлаб» хотирага таскин бермаса, илк учрашувдаёқ у билан ора очиқ.

Шеърият тушкунлик водийси эмас. Алишер Навоий «Жунун водийсиға мойил кўрармен жони зоримни», деган. Ҳақ гап. Некбинликни шиор қилиб олган шоирлар оломонға қуруқ ақл ўргатишдан нарига ўта олмайдилар. Шоир табиатан ғам чекишга маҳкум. У некбин тушкунлигини бой берса гап ва чидаб бўлмас овоз «студияси» ходимига ўхшаб қолади. Шеърият, аввало, Руҳдир. Шунинг учун ҳам шоирда софдил гўзалликка муҳаббат ва мутлақ ҳақиқатга сиғиниш эътиқоди шаклланган бўлиши шарт. Мутлақ ҳақиқатга ишонч ўткинчи ҳақиқатларга ишончни хасдай супуриб ташлайди. Соф гўзаллик эҳтироси шоир қалбини самовий ҳисларга ошно этадики, бунингсиз ҳар қандай ғоявий кенглик чекланганликдир.

Оҳанглар оғушида
қолажак менинг умрим,
Гўзаллик товушида
қолажак менинг умрим.

Бундан ўзга яна қандай мазмунли умр керак шоирга? Оҳанглар оғуши нақадар туғёнли бўлса, гўзаллик товуши шу қадар умидбахш, суявчандир.

Умрида тўрт қибла яратди,
Тўрт устун кўтарди рўйи жаҳона.
Кимни кулдирдию кимни йиғлатди,
Тўрт уфқли кичик майхона.

Шу шеър ҳам аслида гўзаллик моҳиятини очади. Тўртликнинг сарлавҳаси — «Умар Хайём». «Тўрт қибла», «Тўрт устун», «тўрт уфқли кичик майхона» — буларнинг барчаси, бор-йўғи тўрт сатрли шеър, яъни Умар Хайём яратган рубоийлар. Улуғ шоир «кичик майхона»сининг чор уфқидан ҳам «Эй, инсон, нечоғли тангдилсан, калтабинсан, руҳингни чеклама!» — деган бир садо эшитилиб туради.

Чекланган одам истеъдодли бўлиши мумкин. У таъсирчанлиги, чечанлиги билан эҳтимолки сизни мафтун этар. У сизга дили уммон зотга ўхшаб туюлар. Унинг кўнглига теранроқ кириб боришни хоҳларсиз. Бироқ кутилмаганда у «уммон»нинг қаъри ҳам, қирғоғи ҳам кўриниб қолади. Худди шундай, кутилмаган ҳолатда ундан ҳафсалангиз пир бўлади. Чунки ундай истеъдодларнинг маънавий-руҳий чуқурлиги — саёзликдан ўзга нарсани англатмайди. Алишер Навоийда «Шоҳ агар дарвешваш эса, шаҳдур, Шоҳу дарвеш ишидин огаҳдур», деган байт бор. Мен шу фикрга таяниб, «Шоир агар дарвешваш эса шоирдур», дегим келади. Ўтмиш асарларда шундай дейиш бефаҳмлик ҳисобланарди. Негаки, дунёга қараб бир этак силкий олмаган шоирнинг шоирлигига шубҳа билан қаралган. Энди-чи? Кўпдан-кўп шоирларда юксак маънодаги дарвешлик етишмайди. Умуман, дарвешлик сийрати шоирга нечоғли зарур ва нималар беришни англашдан «илгарилаб» кетишган.

Узоқ йиллар, кўп узоқ йиллар
Алдаб келдим ўзимни-ўзим —
Меники деб, бу қизил гуллар,
Меники деб, ҳар айтган сўзим.

Тўғри, гуллар меники эрур,
Меникидир ҳар айтган сўзим.
Нима қилай, ахир уларни —
Ўзимники бўлмасам ўзим!..

Бу — «ўз ҳолига саргаштаю ҳайрон» кўнгилнинг ҳукми. Китоб ўқиб, китобий шеърлар ёзиб бундай ҳолатга етиб бўлмайди. Бунинг учун чини билан мажнунона холислик ва идрок кенглиги зарурдир.

«Ғала-ғовур катта шаҳарда Қизиб кетган йўлдир юрагим...», дейди шоир. Ана шу юрак йўли шеърхонни тўппа-тўғри қишлоққа томон олиб боради. Оддий ва сокин қишлоқ манзаралари кишини ҳам шодлантиради, ҳам маҳзун қилиб қўяди. «Симёғочга қўнган қуш тумшуғида «тилладай нурланиб» бошоқни кўриб, ал[illegible] турган [illegible] қувнайди. Боғбатта, ку[illegible] ким ҳам яйроғлар кўрк[illegible] дейсиз? «Сўраб боқмайди [illegible] лим-сўлим майс[illegible] аро» чигирткалар гўё на[illegible] чалишади.

Офтоб оғушида кер[illegible] қулоч,
Попишак овозин қўмсайди тутлар.
Ҳовузларга қанот урар қалдирғоч,
Муздай парчаланар мудроқ сукутлар...

Қарангки, манзаралар ўзгаргани сайин юракда безовталик ва кадар кучая бошлайди. Ёз оқшоми. Узун тортилган дор. Шу дордан:

Қушлар каби учиб кетади
катта-кичик кўйлаклар...

Дорга сут тўла оғир бир челак ҳам осилади. Бу ҳали тугал манзара эмас:

Раҳми келиб эгилган дорга,
Дор тортилган айришох толға
Чиқиб олар яна тердан ҳўл
оғир кўйлаклар...

«Тердан ҳўл» шу оғир кўйлаклар деҳқон қисмати тўғрисида тасаввур берадиган тимсолдир. Бу тердан ҳўл кўйлакларнинг эгалари қачон эркин нафас олишади? Буни ўйлаганда дилда оғирлик-мас, оғриқ пайдо бўлади.

Мана, «кичик кўйлак» соҳиби бир болакай «кўнгли қабариб» чопиб келаётир. У келиб остонада тўхтади, «қуёши йўқ кундуздай» ўксик юрак билан ичкарига мўлтиллаб қаради. Унда негадир остонадан ичкари кирмоққа журъат йўқ. Ичкарида нима гап?

Ичкарида тунд, беғам —
Катталар қурур суҳбат...

Улар шу қадар тунд ва беғамки, остонада «ўкинчин» тишлаб турган болакайнинг на ҳасратини, на севинчини фаҳмлашади. Нега шундай?

Ишлар битсин, хотин!
Янги қавиган кўрпангда
оёқни чўзи-и-б,
Маза қилиб ётаман...

СОДДА ДЕҲҚОННИНГ ҳар кун айтадиган гапи мана шу. У «Ишлар битсин», деб тонг оттирган. Турмушда рўшнолик кўрмаган шўрлик хотини ҳам, дами ичида эзилганича «қорайиб кетган капгир»ни қозонда тиқиллатиб яхши кунлар келишини кутаверган.

Оғир-оғир, жуда ҳам оғир,
Ўз юртингда хўрланиб яшаш,
Руҳинг бўлар доимо сағир,
Умринг бўлса, тилингни чайнаш...

Темур Бобожон отлиғ киши саҳрода деҳқончилик қилади. Айни ҳамал. Ғўзалар энди қад ростлаган пайт. Қуюн кўтарилади. У шундай қуюнки, ғўзалар билан қўшиб Темур Бобожоннинг орзуию ширин тушларини ҳам учириб кетади. Қора тўзондай чеҳраси қорайган Темур Бобожон, «Бахтимни олиб қайга қочасан, Ризқимни олиб қайга қочасан, Тўхта», деб ҳайқиради. Қуюн тўхтармиди! Хуллас, уч туп ғўза омон қолади...

Бу шеър мажозий мазмунга эга. Қуюн — образ. У турғунлик даврларидаги давлат ва сиёсат, зўравонлик ва диёнатсизлик қуюни эканлигини бугун қайд этиш мумкин. Бу «қуюн» Темур Бобожонга ўхшаш минг-минглаб кишиларнинг бахти, насибаси, инсоний қадр-қимматини қандай домига тортганлиги энди ҳаммага аёнку!

Яна бир рамзий шеър. Аллакимнинг тобути елкадан елкага ўтади. Тобут кўтарган оломон сўнгсиз саҳро сари илгарилайди. Осмондан беомон оташ ёғилаётир. Гармсел юзларга «човут» солади. Осмон ҳам, гармсел ҳам қандайдир бедодликка қаршилик кўрсатаётгандай.

Халойиқ юради саҳро сари жим,
Нурли бир чеҳрага қора шол тортиб.

Бундай пайтда жимлик ҳоким бўлиши, табиий. «Нурли бир чеҳрага қора шол» тортилиши ҳам одатий ҳолдай. Ўша нурли чеҳра кимнинг чеҳраси? [illegible] бу тўғрида гап [illegible] шеърда [illegible] йўқ. Лекин «қора шол» аллақандай қора иш содир бўлганлигидан далолат беради. Негадир оломон хотиржам:

Дилида на қувонч ва на қайғу ҳоким,
Барини тобутга қўйгандай ортиб!

Қувончу қайғудан маҳрум бу оломон яна нималарни тобутга солган? Нурли бир чеҳрага қўшиб нималарни дафн қилмоқчи у? «Барини». Бу сўз шеър таркибида мажозий моҳият мавжудлигини ҳам таъкидлайди, ҳам тасдиқлайди. Шундан эътиборан «нурли чеҳра» бошқача маъно касб этади. Бу дунёда оломон қандай жиноятларга бош қўшмаган. Даъват қилинса, эрк учун ўлган билан бирга эркни кўмишга ҳам у тайёр турган.

Ушбу шеърда тарихий дард қалқиб ётгандай. У мозий манзараларини гавдалантиради. Аммо ҳамма ўқувчининг тасаввурига ҳам бир хилда таъсир ўтказмайди.

Томоғимга тиқилди ҳасрат,
Кўзларимда чақнади умид,
Армон билан курашдим ҳар вақт —
Салом сенга — юз ўгирган бахт!

Юз ўгирган бахтга пешвоз чиққан бу шоир Тилак Жўра. Шу тўртликда Тилак Жўра шеърларининг мундарижасини белгилайдиган бош сўзлар ёзилган. Булар: ҲАСРАТ, УМИД, АРМОН, КУРАШ, БАХТ. Тилак — деҳқон шоир. У ҳасрат ва умиднинг деҳқони. Унинг томирларида заҳматкаш деҳқон қони оқади. У чин фарзандлик меҳри билан деҳқон дарду армонларини шеърга кўчиради. Тилак табиат ошиғи. Қишлоқ табиатига хос манзараларни у жуда руҳланиб, ранг ва оҳанглари билан тасвирлай олади. Мен унинг тиниқ ва маъюс ҳаяжон билан битилган шеърларини яхши кўраман. Тилакда «Тутдек тўкилди юрагим», деган сатр бор. Унинг дилидаги ғаму шодликлар шеърга тутдай тўкилади. Шоирнинг Эрк ишқидан туғилган сўзларига ушбу қиёс янада мос келади. Тилак Жўра дунёни образли мушоҳада қилгани учун фикрни асосан образ тилида акс эттиради. Унинг ютуғи мана шунда. Ўзбек шеърияти ҳар қачонгидан ҳам бугун образли тасвирларга жуда муҳтож. Шу ўринда бунинг бир сабабини айтиш керакка ўхшайди.

Турғунлик деган тушунча нисбий тушунча. Нима бўлганда ҳам, шеъриятимизнинг турғунлик замонларидан нолишга унча ҳақи йўқ. Масалан, Абдулла Ориповни олайлик. Энг зўр шеърлари қачон яратилган? Рауф Парфининг шеъриятидаги кўтарилиш-чи? Ўша даврларда! Худди ўша турғунлик пайтларида ўнлаб истеъдодли шоирларимиз шеъриятни образли тафаккур сифатида илгарига ҳаракатлантиришган.

Қайта қуриш сўз эркинлигини берди. Ошкоралик шарофати туфайли ҳар қандай фикрни айтишга йўл очилди. Хўш, қайта қуриш даври шеъриятимизнинг умумий аҳволи қандай? Айрим шоирларнинг тажрибаларини истисно қилганда, шеър қофияли публицистикага айланиб қолди. Юзлаб шеърларни кўздан кечиринг, бирорта шоҳ байт, оригинал ташбиҳ, гўзал образ топмайсиз. Руҳий манзараларни айтмай қўя қолайлик. Газета ва журналларда анча муддат беш-ўнта йирик масала ҳар хил сўз ва ифодаларда қайта-қайта чайналди. Фақат назм эмас, насрнинг ҳозирги ғоявий йўналиши ҳам адабиёт тараққиёти учун улкан самаралар бермайди. Яқин ўртада мавзунинг «му[illegible]» [illegible] қараб бадиий[illegible]ҳим»лиги [illegible] ва м[illegible] қуввати заиф, да[illegible] ўткир [illegible]ҳоратдан маҳрум [illegible] асарларни мақташ яна [illegible]дага айланадики, бу турғунлик замонидаги хатоларнинг янгидан такрорланишидир. Биз фолбинлик қилаётганимиз йўқ. Бу фикр матбуотни изчил кузатаётган зукко ўқувчининг кўнглидан аллақачон ўтган бўлиши керак.

МЕНИ ҚУВОНТИРГАН нарса шуки, Тилак Жўранинг «Сандувоч» тўпламидаги аксарият шеърлар тавсиф, баёнчилик, тантанаворликдан йироқ. Бундай шоирлар одатда ўз қалбига яшириниш, ўз хаёл ва ҳиссиётларидан ҳузурланишни ёқтиришади. Улар «Бу ёруғ дунёда Аламлар бекинар, Армонлар бекинар, Дармонлар бекинар», аммо Юрак бекинмаслиги керак, деб билишади. Чунки Юрак — Ватан. Ватанда яшириниш мумкин. Бироқ Ватанни яшириб бўлмайди. Шоир бир шеърида ёзади:

Юрагини тинглар эди
устоз Миртемир:
«Менинг ўзбаки юрагим!»

Тилак Жўра ҳам устоз Миртемир изидан бориб ўзбаки юрагини тинглаётган шоир. Унинг шеърларига Юрак овози самимият бағишлаб турибди.

Иброҳим ҲАҚҚУЛ

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

«ДЕВОНИ РАШИДИЙ» МУАЛЛИФИ

Шарқий Туркистонда чиқадиган «Торим» журналининг 1986 йил 10-сонида ёзувчимиз Неъмат Аминовнинг икки ҳажвий ҳикояси босилган экан. Журнални варақларканман, «Бизнинг классикларимиз» рубрикаси остида берилган бир мақолага кўзим тушди. Маълумки, уйғур ва бугунги ўзбек элининг, бошқа туркий халқлар қатори, тарихи, маданий ва маънавий бойликлари, мероси ажралмасдир. Шу маънода Шарқий Туркистондаги тилдошларимизнинг классиклари бизнинг ҳам классикларимиз ҳисобланади. Журналдаги «Султон Абдурашидхон» сарлавҳали мақолани қуйида айнан (бугунги ўзбек шевасига мослаган ҳолда) келтириб, тарихимиздаги бир ижодкор билан газетхонларни таништиришни жоиз топдик:

«Султон Абдурашидхон уйғур халқининг 16-асрда яшаган атоқли давлат арбоби, маърифатчиси ва шоиридир. У Саидия хонлигининг қурғувчиси Султон Саидхоннинг катта ўғли бўлиб, мелодий 1510 йили Фарғона шаҳрида дунёга келган. Болалик ҳамда ўқиш йилларини Фарғона ва тоғаси Заҳириддин Бобуршоҳнинг Кобулдаги ўрдусида ўтказди. Ҳижрийнинг 920 сида (мелодий 1514), Ёркентда Саидия хонлиги тузилгандан кейин, отаси Султон Саидхон билан бирга Ёркентга келган. Бир мазгил Саидий хонлигига тобе Еттисув туманининг (ҳозирги Болқош кўлининг шарқи ва жануби) бош волийси этиб тайинланган. Бу чоғда Абдурашидхон йигирма ёшга кирган бўлиб, ҳарб илми, фалсафа, адабиёт, мусиқа соҳаларида катта маълумот ва маҳорат касб этганди. 1533 йили Абдурашидхоннинг отаси Султон Саидхон Тибетга қилган юришда, тоғда вафот этди. Шу йили Султон Абдурашидхон Саидия хонлигининг тахтига ворислик қилди.

Султон Абдурашидхон яшаган давр — Саидия хонлигининг маданияти, яъни, қорахонийлар давридан кейинги уйғур маданиятининг қайтадан гуллаган даври эди. Султон Абдурашидхон тахтга ўтиргандан кейин давлатни яшнатиш, фан-маданиятни ривожлантириш учун бир қанча чора-тадбирлар тузиб, қобилиятли кишилар, олим, ҳунарманд, адиб ва давлат арбобларини бу ишни амалга оширишга жалб этди. Қашқардаги «Хонлиқ мадрасаси» Абдурашидхон замонида яратилган, ўша даврнинг энг катта маърифат маркази ҳисобланган, унга Эрон, Кашмир, Кобул каби кўп ўлкалардан олимлар келиб, илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулланган. Араб, форс тилларидаги китоблар уйғур тилига таржима қилинган.

Абдурашидхон даврида уйғур мусиқа санъати, уйғур муқомчилиги зўр муваффақиятга эришган; адиб ва уста мақомчи Қодирхон Ёркандий, Малика Омоннисохон раёсатчилигидаги уйғур муқом чолғучилари ўша даврда катта шуҳрат қозонган.

Султон Абдурашидхон уйғур ва форс тилларида «Рашидий» тахаллуси билан шеърлар ёзган. Баъзи маълумотларга қараганда, унинг «Девони Рашидий», «Султоннома», «Маъшуқнома», «Ғазалиёти Рашидий» каби китоблари бўлган. Унинг асарлари қўлёзмалари кейинги даврларда Шарқий Туркистонда юз берган уруш ҳаракатлари, тўс-тўполонлар туфайли йўқолиб кетган.

Султон Абдурашидхоннинг биз ўқиган баъзи шеърларида ҳам унинг шахси, маънавий дунёси аниқ кўриниб туради. У ғазалларида ҳокимиятдан мағрурланмасликка, тўғрилик ва яхшилик йўлидан имон билан боришга чорлайди. Мана, унинг бир ғазали:

Дуня бир ҳуси аҳлидек, номеҳрибони пеш эмас,
Кимки суйса, судидан кўпроқ зиёни пеш эмас.
Дуняни боқий тасарруф тутмағил Шаддоддек,
Неччи бир эт кам дегандек устихони пеш эмас,
Дуняға фарзанди одамни юбормактан ғараз
Қуллуғум қилғайму деб айтқон, ниҳони пеш эмас.
Салтанат тахтида мендурман, деган ул шоҳлар
Жон берурда бир гадойи нотавони, пеш эмас.
Эй Рашидий, бўлмағил мағрур жаҳон гулзориға,
Қайси гулшаннинг гули охир хазони пеш эмас!

Султон Абдурашидхон ҳижрий 978 (мелодий 1570) йили вафот бўлган, жасади Ёркентдаги Олтунлуқ мозори[illegible] дафн этилган; ҳозир ҳам шоир ва давлат арбоби Сул[illegible] бири[illegible] шидхон қабри Ёркентнинг муҳим зиёратгоҳлари[illegible]

Тоҳир ҚАҲҲОР

Аликнинг кайфи бузилгани йўқ

ҲИКОЯ

УНИНГ ИСМИ Алик. Асли — Али[...]ерми, Алижонми, ишқилиб Алик. Айниқ[са ...]излар учун, Раъно учун — айниқса. Дарво[...] у Раънонинг ўзини ҳам Рануш деб атай[ди].

Алик найнов, қирра бурун, икки йилдан бери мўйлов қўяман деб уринади — ялчитиб ўсмайди сабзаси тушмагур. Сочи ҳам сийрак, [...]опқа. Раъно кулади — йигирмага кирмай тепакал бўласан, йилтиллаб юрасан, дейди. Алик бунисига хафа бўлмайди, ҳазилни кўтаради у.

Аммо қиз гоҳида ҳаддидан ошса... Масалан, бирда: «Сочи сийрак одам ёвуз бўларкан», деб қолди. Кимдан эшитган — худо билади. Фолбинликни қаранг! Вой лўли-ей, сочига қараб одамнинг хулқини айтиб берармиш. Овора бўласан. Ўзингни бил, ўғри кўз. Кўзларинг, ўғри мушукникидай, доим жовдираб туради. Айбинг борлигини биласан-да... Худди бошқалар ҳам фақат шуни ўйлаётгандай кўринади кўзингга, билишармикан деб ҳамиша хавотирдасан. Жовдирамай ўл, ўғри кўз. Менга сенинг айбинг зарил кептими. Менга бошқа нарса керак... Белингдан ушлаганимда ипакдай эшилишингга борман!

Аликнинг кайфияти яхши эди. Лифтдан биринчи қаватнинг вестибюлига чиқдию, бармоқларини раққосдай қарсиллатиб, у ёқ-бу ёққа қаради. Ғира-шира эди, ҳеч ким йўқ. Тепада қизариб ёниб турган чироққа тикилиб, бўйини чўзиб, чамалаб кўрди. Йўқ, найнов бўлса ҳам, қўли етадиган эмас.

Бетон зина лифтнинг шахтаси атрофига гир айланиб, тўққизинчи қаватга чиқиб кетади. Биринчи қаватнинг кираверишида эса [л]ифт орқаси — зина таги — чоғроққина холи [ж]ой, лифтчи хотин Мастура хола уни ўзича [е]кки-туски билан жиҳозлаб, файзли хоначага [ай]лантирган, чойгум қайнатиб фанер жавон [ус]тида чақмоқ қанд билан пуфлаб-пуфлаб [ч]ой ичади. Шалоқ диванда бекорчи кампир-[к]ампиру пенсионер чоллар билан лақиллашиб ўтириб кун ўтказади, чошгоҳда ёлғиз мизғиб ҳам олади.

Мастура хола еттигача ишлайди, энди кетган бўлса керак. Ҳозир олтидаёқ қош қорайяпти, чироқлар ёниқ. Мастура холанинг зина тагидаги файзли кунжагини шу чироқ ёруғи бузиб турибди.

«Чироқлар ёниқ...» деди Алик хиргойи қилиб, ҳамон бармоқларини қарсиллатаркан. Тепадаги чироққа бўйи етмаганига кайфи бузилгани йўқ. Аланглаб яна бир айланди. Почта қутиларидан сал тепароқда неча йиллик чангу оҳакка беланиб деворда осилганча чириллаб турган умумий счётчикка шундоқ қўл узатувди чироғ лип этиб ўчди.

Ҳамма чироқлар ўчди, зим-зиё вестибюлдан бетон совуғи келиб, сал жунжитди. Лекин Аликнинг кайфи бузилгани йўқ, ўзига таниш илмилиқ батареяга орқаси билан тиралиб, Раънони кута бошлади.

Раъно бугун кеч қолди, лекин барибир келади, шунинг учун Аликнинг кайфи бузилгани йўқ, унинг ўйида хушчақчақ манзаралар жонланар эди: мана ҳозир домда югур-югур, ҳамма типирчилаб қолди; айниқса қоққан қозиқдай телевизорга тикилиб ўтирган қарикартанг, «Время»ни кўрмаса ухлаёлмайдиган пенсионер бобойлар телефон трубкасини пайпаслаб қидиришга тушди-ку! «А-а-ло!» Овора бўласан, монтёр ҳам гўл эмас кечаси туриб югурса! Бугун якшанба — ғирт маст бўлиб ётибдими ҳали. Жуда ватанпарвар бўлса ҳам, эрталаб етиб келади. Яхшиси, носингни туфла-да, кампирингнинг қўйнига кир, хуррагингни торт.

Баланд эшикдан осмоннинг ёруғи тушиб [т]урарди. Кирган одам ичкаридан соядай бўлиб [кўр]инади. Алик Раънони соясид[...] [...]и. Ўрганиш бўлиб [...]ан таниб, йў[...] [...]нғуда [...] қолган батарея ёнида, [...] қучоқлашдилар. Алик уни Мастура [...] хужраси томон етаклади.

— Тўхта, исиниб олай.

— Бу ёқда ҳам бор, ўзим иситаман.

Чиндан ҳужра иссиқ эди, ғира-ширага кўзи сал кўниккач, Раъно атрофни кўздан кечирди:

— Вой, зўр-ку!

— Уюштирдик-да! — деди Алик камтарлик билан. Улар шивирлаб гаплашар эдилар. — Мана қара — эшик томон бизга яхши кўринади, лекин у ёқдан келганга бу ер зимзиё. Қойилми?

Раъно жавоб ўрнига найновнинг бўйнига осилиб, ширин ўпич берди.

— Ростдан ҳам бу ерга ҳеч ким келмайдими?

— Бу фазенда азонгача бизники, Рануш! — деб Алик унинг белидан ушлаб, бағрига тортди, чирмашиб кетдилар.

Аммо шу пайт, ўчакишгандай, эшикда кўланка гавдаланди. Кирган одам аввал нимани-

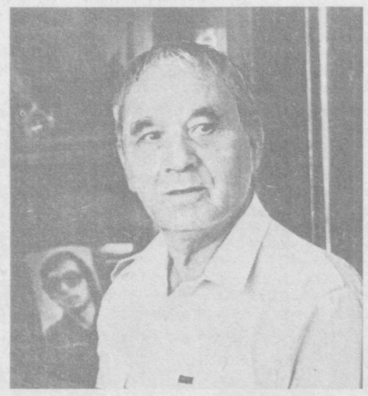

дир тимискилади, нимагадир қоқинди. Почта қутилари ёнига бориб гугурт чақди.

— Бу чўлоқ почтачи... — деб шивирлади Алик қизнинг қулоғига, — ҳозир жўнайди.

Лекин почтачи кетмади. Гугурт ёруғида керакли қутини тополмади шекилли, лифт томон юрди. Яна нимагадир қоқилганида тарақ-туруқнинг акс садоси тўққизинчи қаватгача чиқиб кетди. Почтачи ҳадеб тимискилаб лифтнинг тугмасини босарди.

— Лифт ишламайди! — деди Алик. Бу қўпол товушда бесабр жаҳл нухси сезилиб турса ҳам почтачи хурсанд бўлди:

— Ҳай, болалар... ораларингда олтинчи қаватдан ҳеч ким йўқми?

— Мен — олтинчи қаватдан... — деб Алик қоронғидан чиқиб келди. — Нимайди?

Почтачи хотин бу омаддан қувониб, унинг юзига ҳам қарамади, айланиб-ўргулганча чарм бўғчасидан хат олиб узатди:

— Жон болам, олиб чиқиб бер, қоқиндиқ, савоб бўлади, 107-квартир, Хонкелдиева, эсингдан чиқмасин, садағанг кетай, яхши йигитча экансан, топганинг тўйингга буюрсин илоё! Хўпми, ўргулай? — деганча чўлоқланиб жўнаб қолди.

Алик хатни чўнтагига солиб, бурчак[...]да пусиб турган Раънонинг ёнига келди[...]. «Бопладинг!» дегандай пиқ этиб кулган [...] қизнинг лабларига лабини босди, анча у[...]зоқ сўриб ўпгандан кейин:

— Энди беш минут, [Р]ануш, бир оёғим олтинчида, бир оёғим... [...] яна ёнингдаман, хўп? Лип этиб чиқиб-туш[...]аман! — дея хатни қўлига олди. — 107-к[...]вартир, Жамол кампир биламан, ухлаб қолм[...]аган бўлса.

— Во-ой... М[...]н ўша чўлоқ тезроқ даф бўлсин деб [...]ундай қилдинг десам... Ҳали ростдан ҳам унинг ўрнига олтинчи қаватга чиқмоқчимисан?

— Ярим минут, Рануш!

— Во-ой, мен бир ўзим титраб ўтираманми бу қора гўрда!

Унинг бу нози жуда ширин туюлиб кетдими, Алик хатни чўнтагига қайта солди.

— Нега қора гўр бўларкан, мана бу юмшоқ диванни кўрмаяпсанми, люкс! — деб қизни Мастура холанинг астар-пахтаси чиқиб, суянчиғи қасмоқлаб кетган шалоқ диванига тортди, занг босган пружиналар ғирчиллади.

— Вой, секин... яна кўкаради, томоғим ўлгир нозик... Тағин бу киши «қоқиндиқ, яхши йигитча» эмиш...

Пиқ этиб кулишдилар. Алик нафасини ростлаб гап бошлади. Энди дим қоронғи домда қатновлар тугаб, узоқ-яқиндаги қадам товушлари ҳам сусайган эди. Шунинг учун ҳадеб шивирлайвермай, пастроқ овозда, бемалол қиқир-қиқир кулиб, гурунглаша бошлагандилар.

— Соқовлар маҳмадона бўлади, кузатганмисан? Одамнинг жонига тегиб ҳадеб гапиришни яхши кўришади. Шунга ўхшаб, бу чўлоқнинг ҳам танлаган касбини қара, — дея қиқирлади Алик. — Азондан шомгача бўғчасини судраб, — у чўлоқланиб юришни кулгили қилиб кўрсатди, — югургани югурган: «Ўргилай, тасаддиқ!..» — яна қиқирлашиб кулдилар.

КУЛИБ ЧАРЧАГАНДАН кейин бир-бирларининг қучоғида яна анчагача жим бўлиб қолишар, яна нафас ростлаб гап бошлашар эди.

— Ким ўзи у Жамол кампир дегани, танийсанми?

— Ҳа. Жонсарак бир бева... Уйдан чиқмай қўйган, назаримда. Хатини олиб чиқиб берсам бўлардию, энди кеч...

— Ҳеч кими йўқми?

— Ҳа, шундай узоқ яшаганки, бу дунёда ҳеч кими қолмаган. — деб яна кулди Алик. — Бирор узоқ қариндоши ҳам йўқ экан дейишади. Кимдан бўлиши мумкин бу хат, ҳайронман.

— Пенсия ҳақидами ё бирон арзи-додига жавобдир-да. Бунақалар ҳукуматдан олади хатни.

— Сен қ[...]римагин, хўпми Рануш...

Раъно [...]е яна унинг бағрига ташланди.

— Биласанми ўпишишдан нега тўймаяпмиз? — деди бу суйкалишлардан сал чарчаган Алик.

— Нега? — деди Раъно.

— Чунки... охирига етказмаяпмиз.

— ...

Раъно маънодор бош эгди.

— Ўринсиз гап, — деди.

— Нега? Ўрин яхши.

— Кута билиш керак, «қоқиндиқ», — деб йигитнинг сийрак сочларини силаб қўйди. — Ана Жамол кампир ҳам хатини кутиб ётибди, энди азонгача кутади, мен сени барибир қўйвормайман, — дея яна эркаланди.

— Кампир кутишни эплайди, — деди Алик нозга унча берилмай. — Биттаю битта ўғли афғонда ўлиб кетган экан, ўн йилдан бери кутади ўшани. Ўлган бўлса ҳам кутавераман, дермиш.

— Шу билан яшайди-да.

— Яшаш ҳам... қанча қопти дейсан.

— Ке қўй шу гапларни, Алик. Қаёқдан ҳам топиб келди шу хатни шум қадам чўлоқ.

Йигитнинг ҳафсаласизроқ бўлиб қолганини сезиб, бошқа таклиф топди:

— Рўпарадаги бар кечаси билан очиқ.

— Юр! — деди найнов, қувониб ўрнидан турди. — Юз грамм ютсам деб ўлиб кетаман, биласан. Ўшанда азонгача қўйвормасанг ҳам майли.

Раъно ҳам туриб, у ёқ-бу ёғини тузатди, қоронғида упа суртди. Ташқарида бегона оёқ шарпасининг ўтиб кетганини кутиб, эшикдан чиқдилар.

...Қайтиб келганларида алла вақт бўлиб қолган эди. Қарасалар, чироқ ёниқ, баъзи деразалар ҳам ёруғ эди.

— Люксни худо урибди! — деди Алик.

Ўзи ҳам тонг яқин, биринчи сменадагилар ивирсиб ишга отланар, саҳархез қариялар басма-басига йўталар, йўлакларда дастлабки югуракларнинг шиппаги шиппиллаб қолган эди. Ана, лифт ҳам ғирчиллаб қўзғалди.

Алик қизни муюшгача кузатгач, керишиб бир эснади-да, кириб ётди.

Жиндек кайф туфайли, ётибоқ тахтадек қотганини ҳам билмабди. Нариги хонадан онасининг товуши уйғотди.

— Алижон! Нима шовқин? Энди келдингми дейман, жувонмарг?!

Алик кўзини йиртиб ўрнидан турди. Қулоқ солса, ҳақиқатан ҳам, қандайдир шовқин. Ташқарида, йўлакда. Лифт тўхтовсиз ғижирлайди, шошқалоқ қадам товушлари, эшик ғирчиллаши, яна нимадир тарақлайди. Ким экан, бу саҳар мардонда, қарға б... емай туриб, ҳамманинг уйқусини бузиб, этажда отдай дукур-дукур юрган бетамиз?!

Алик шиппагини оёғига илиб, эшик ёнига борди, қулоқ солса — анча одам у ёқ — бу ёққа югургилаганга ўхшайди. Эшикни занжирини туширмай сал қия очиб кўз солди. Чиндан ҳам, йўлак нотинч, оқ халатлилар кўринди, иккитаси брезент замбил кўтариб ўтди.

Алик шабжомасини елкасига елвагай ташлаб, йўлакка чиқди. Разм солса, 107-нинг эшиги ланг очиқ, тўпланганларнинг юзида ташвиш, изтироб. «Жамол кампир!» деган фикр Аликнинг бошига келиб урилди. Эсанкираб қолди, нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, ётоғига югуриб кириб, костюм киссасидан кечаги хатни олиб чиқди. Нима қилиш керак бу хатни? Уни икки қўллаб ушлаганча остонада жовдираб тураверди. Ҳозир хат ташвишими, сенинг тушунтиришларингга ким қулоқ солади!

Шу маҳал ҳалиги икки оқ кийган одам замбилда Жамол кампирни олиб ўтишди. Аста, эҳтиёт билан зина томон юришди. Алик, қўлида хат, ўша томон бир интилдию, яна қайтди: ножўя ҳаракатини ҳеч ким пайқагани ҳам йўқ, ўз эшиги ёнида яна қотиб қолди. Замбилкашлар бири баланд, бири пастроқ ушлаб, зинадан қийналиб тушиб кетишди. Кампирнинг очиқ эшиги олдида сўзсиз ачиниб, жимгина туриб қолган қўшнилар аста тилга киришди:

— Нима бўлган экан?

— Кечаси йиқилиб қолибди, шўрлик.

— Қоронғида дори қидирган экан чоғи, тополмай, доривор қутичасининг ёнида... Очсак, полда мукка тушиб ётган экан.

— Ҳали тетик эди.

— Ёлғизлик қурсин.

— Кечқурунок чироғ ўчган эди-да ўзи.

— Сабабсиз бўлмайди бунақанги воқеа... ишқилиб...

— Иши чатоқ кампирнинг.

Алик гапга аралашмай, хат жўнидан ҳам ҳеч кимга бир нима демай, хонасига кириб кетди.

Эрталаб сутга чиққан онаси қўшнилари Жамол кампирнинг касалхонада қазо қилгани ҳақида хабар топиб келди. Ишга кечроқ бораман, қўшнимда аза бор, деб ишхонасига қўнғироқ қилиб қўйди. Вой худойим-ей, одам омонат, ўтган кунигина ҳасратлашувдик, дея ҳасрат тортди. Алик тўшагида лолу мулзам бўлиб ётарди, онаси ўтган кунни гапиради, Аликнинг эса ҳалигина рўпарасидан олиб ўтишувди-я, тирик эди...

Беихтиёр қўли жавон устида ётган хатга югурди. Энди нима қилиш керак буни? Бериб қўяй деса бирон яқини бўлмаса марҳуманинг... ташлаб юборадими? Очиб ўқиш керак аввало. Қани, нима гап, кимдан, сўнгра шунга қараб...

Очса, конверт ичида расмий бланка. Алик Раънонинг гапини эслаб кулиб юборди: «Бунақалар ҳукуматдан олади хатни...». Бланка тепасида босма ҳарфлар билан ёзилган эди: «Совет жамоатчилигининг Координацион комитети». Шундан қуйироқда машинкада ёзилган қисқагина расмий хат:

«Ҳурматли Жамол Хонкелдиева!

Афғонистонда асир тушган ҳарбий хизматчиларни қутқазиш билан шуғулланувчи Координацон комитет Қизил крест жамияти орқали ўғлингиз Мажид Хонкелдиевдан мана шу даракни топди. Энди унинг тақдири Сизнинг қўлингизда. Бунинг учун хатни ҳижжалаб ўқиб, оналик ихтиёрингизни қуйидаги адрес орқали бизга маълум қилгайсиз...».

Алик ҳеч нарса тушунмади. Расмий хатни жавон устига ташлаб, қўл силтади. Конверт ичида яна бир кичикроқ конверт бор эди. Ҳамма гап ўшанда бўлса керак, деб ўйлади Алик.

Кичик конверт қўлдан қўлга кўп ўтган бўлсами, мижиғланиб кетган эди. Ичида аллақандай суратли афишадан йиртиб олинган сариқ қоғоз парчаси чиқди. Орқасига хирагина мойли қалам, титроқ қўл билан ўзбекча сўзлар битилган эди:

«Ойижон! Совет ҳукумати менинг, мендайин шўринг қурғурларнинг оғир гуноҳидан кечибди. Авф фармонини радиодан эшитдим. Энди сиз ҳам ўғлимни кечираман десангиз, мен қайтиб бораман. Йўқса... Сизга етказган азобларим учун қарғаманг. Чин кўнглингиздан, ёзма қилиб очиқ ёзинг, онажон. Дуои салом билан, ғурбатда юрган бадбахт ўғлингиз Мажид».

АЛИКНИНГ БИРДАН бадани совиб, ўрнидан туриб кетди. Уйда ҳеч ким йўқ, у ёқ — бу ёққа шошиб юрди. Миясига биронта ўй келмади. Нимадир келиши керак эди-ю, келмади. Шундай вақтда у қийналиб кетади, кимдир ёрдам қилиши керакдай. Бир нима д[...] йишга кимдир туртки бериши зарур. Бўлмас[а] вазиятни таҳлил этолмай, тарашадай қота[...] қолади.

Хайрият, шу зум телефон жиринглади.

— Ало, э-ҳа, Рануш! — деб ўзига кел[иб] Алик трубкани олгач. — Қизиқ воқеа бўлди, Рануш. Йўқ, алдаётганим йўқ, жуда қизиқ воқеа! Айтиб бераман, бугун келасанми?

У иссиқ батарея ёнида учрашувни, воқеани қизиқ қилиб гапириб беришини кўз ўнгига келтириб, трубкани чўп этиб ўпиб, ўрн[ига] қўйди.

Аликнинг кайфи бузилгани йўқ.

Асқад МУХТОР

Исмоил ТУЛАК

КУЛИБ ТУР...

Бу кимсанинг қилиқлари бор,
инсон одатидан фарқли ўлароқ.
Кўкрак қафаслари бир оз тор,
лекин қорни катта — бақалоқ.
Қабоқлари унча қалинмас,
овоз ҳам мулойим анчайин.
Беўрин дўқ урмас,
ялинмас...
Яна қандай сифатларин айтайин?
Кулиб туриб олар
кўксинг нишонга.
Кулиб туриб юрагингни
ботирар қонга.
Кулиб туриб,
хиёнат қилади имонга.
Кулиб туриб,
шунга монанд қотилликларни
сесканмай амалга оширар.
Кулиб туриб...
Бу одамнинг кулгуларидан
увишиб кетади ҳар қандай юрак...

ФАЛОНЧИНИНГ ЎҒЛИ

Унга ҳам умид-ла қўйилди исм.
Фалончи деб ҳужжатларга
ёзилди расман.
Лекин исмин айтиб чақириш
қисман
унга келганида бўлмади расм.
Ҳар ҳолда отасига ҳурматларини
билдириш шавқида бўлса
кераг-ов,
«Фалончининг ўғли» дейишни
хуш кўрдилар хушомадгўйлар.
Фалончининг ўғли бўлиб
боғчага борди.
Мактабни ҳам битирди зўрға
«Фалончининг ўғли» деган
лангар чўп билан.
[До]рилфунунга ҳам суқулиб
кирди.
қанча қўнғироғу
қанча «хўп» билан.
Кўз остига олган қизига
«Фалончининг ўғлиман» деб
очди дил қулфин.
«Фалончининг ўғли» бўлиб яшаш
хуш ёқарди жуда ўзига.
Ҳатто исмин сўрган чоғда ҳам
«Фалончининг ўғлиман»
деб берарди жавоб.
Мансаб тахти алмашди тез-тез.
Бирам
баланд эди умид карвони.
Ҳар бир поғонага чиқиш-чун эса,
асқатарди
«Фалончининг ўғли» унвони.
Охир-оқибатда ўзи ҳам ҳатто
унутди исмини — фалончилигин.
Умр ўтди.
Тарк айлади ёруғ дунёни
Фалончининг бўлиб ўғлони.
Мункар Накир
келганларни ўтказаркан
ҳисобдан бир-бир,
унинг ҳам исмини сўради.
«Фалончининг ўғлиман», деди.
Ҳайрон бўлди Мункар.
Кечди фикридан:
«Балки гуноҳин ҳам
отага тўнкар...»
Хаёлини шубҳа ўради.
Илк бор дуч келиши эди-да
исмини унутган махлуқваччага.
Такрор сўрайверди исмини.
Ўтиб кетолмади
қил кўприкдан тез
«Фалончининг ўғли» деган
ниқоб остида.
Мункар ёқтирмасди
хушомадларни,
ширин алдовни ҳам
ёмон кўрарди.
Мана шу нуқтада бир сир
бор каби
фақат
унинг исмин сўрарди.
Мункар
ким бўлганда ҳам
буза олмайди-да
оллоҳ таъсис этган
тергов расмини.
У ҳамон
Мункар қабулига
киролмай сарсон.
Ё дўзах,
ё аъроф,
ёки жаннатга
қўймоқ-чун жисмин
айтиш керак эди-да ахир,
туғилганда қўйилган исмин...

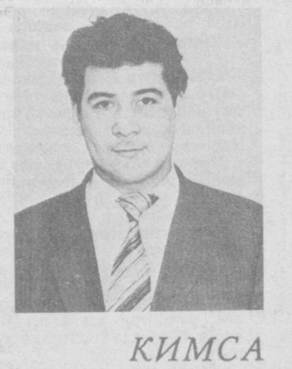

Абдунаби БОЙҚЎЗИЕВ

КИМСА

Унинг борлиги ҳам яхши-да, баъзан,
Одам ҳушёр тортиб, сергак туради.
Асли кимсага-да эмасдир осон
Бир ёнда юз хотир, бир ёнда тартиб.

Ҳар қандай давранинг бир чеккасида
Давомат ўрни бор—ўзига лойиқ.
Улуғлар кўр тўкса, тинглаб осуда,
Фозиллар қатида мўмин, мулойим.

Йўқ эмас ҳар қалай фазилатлари
Бироз ҳазил таъбу бироз назми таъб,
Бундайроқ давралар учраса, гар у
Шеър ҳам тўқиворар дўстларга атаб.

Синчиклаб қарайди юзу кўзингга,
Зимдан кузатади, қақшар асабинг.
Билдирмайгина аста ўзингга
Суриштириб қўяр наслу насабинг.

Минг йил ош-қатиқ бўл,
Билмайсан недир
Аслию наслин чин, касби, кори не!
Турмушдан нолимоқ, унга ўлимдир,
Жиловлаб яшайди туйғуларини.

Кўради ҳаётда нелар кечмоқда,
Бироқ кўрмасликка олади — меров.
Фикри зарур эр муҳим чоғда
Ўзин овсарликка солади — меров.

Қирқ йил қирғин келса, қайғурмайди у
Минг тур тегирмондан омон чиқади.
Даврон юз эврилса, ризқи бус-бутун—
Унга доим пешвоз замон чиқади.

•

ДЎСТИМ ЗАРИФБОЙНИНГ КУЗЛАРИДАН УҚИГАНЛАРИМ

Қўлингдан келса бир дил овла, э ёр.
Саъдий ШЕРОЗИЙ

Яшаяпмиз замон салтанатида
Қиттай бир меҳрга зор бўлиб.
Ана, тирикликнинг учқур отидан
Кимдир тушиб қолди, паймона тўлиб.

Кимлар кирмади бу дайри очунга
Йилдирим от солиб, жангу жаҳд билан.
Ғоҳ ғолиб, ғоҳ мағлуб, ғоҳида ўлан..
Ўтдилар ғоҳ қулиб, ғоҳи қулдириб.

Билганим шу бўлди: бу дунё элгон,
Куйган ҳам ўтади, куйдиргувчи ҳам.
Дунёда ўзлигин билганлар комрон,
Билмаган бисёрдир, билдиргувчи кам.

Тилагим—меҳрга ёр бўлсин рақиб,
Жаллод қалбига ҳам юз тутган
шафқат.
Музлаган бир қалбга ишқ ўтин ёқиб
Ўтган ҳар йигитнинг умрига раҳмат.

Жунунваш куйласак, айбга буюрманг,
Кулманг устимиздан рақс этсак ёниб.
Қиз қалбин забт этмак бир умрлик
жанг,
Бу жангда ҳар ким ҳам чиқмайди
ғолиб.

Балки достон бўлиб қолгай неча кун
Бир нигор ишқида биз тортган оҳлар.
Раҳмат сизга, ошиқ-девона кўнглим
Шоҳона либосда кўрган нигоҳлар...

Мирзаахмад ОЛИМОВ

ҲАЁТ, ОЛДИМГА СЕН ҚЎЙГАН...

Ҳаёт, олдимга сен қўйган чигалларни ечолмасман,
Айирдинг қанча орзумдан, вале сендан кечолмасман.

Нетай, шундай парисанки, сени севмай иложим йўқ,
Қулингман, жабр қилсанг ҳам, бирор ёққа қочолмасман.

Сенинг қимматларингнинг қадрига мен қанча кўп етсам,
Ичимдан шунча кўп йиғлаб, аламдан кўз очолмасман.

Ҳамиша менга келганда, оқар дарёнг қуриб қолди,
Ютоқиб жом тутарман, ҳеч қачон қониб ичолмасман.

Мени даҳр ичра ёлғизлик азоби эзди, минг ўйлай,
Жазою илтифотинг сиррини асло ечолмасман.

ВАТАН ШОИРЛАРИГА

Ўғил халқин паришон кўрса, кимдан гилладор ўлсин,
Ва эрк йўлида нолон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Замон ўзгарса, шоҳлар битса, халқ бахтига кўз тикса,
Ва лекин ўзга «даврон» кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Суролмай кўзга ҳам Файзулла Хўжа, Акмал Икромни,
Бу бахт йўлида қурбон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Қўпиб Чўлпону Фитрат, келса бир кун юртини излаб,
Чаман боғини пайҳон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Оролнинг масту мовий мавжлари ўрнида бир кўлмак
Ва шўртанг чангу тўзон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Асрлар қатрасидан олтин ундирган Зарафшонни
Тамоми заҳҳарафшон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Қаро меҳнат тагида тўймай ўсган нозу неъматга
Азиз наслини нолон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Эганг ким, маслагинг не, ота-онанг, йўлда пиринг ким,
Деса, рангини сомон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Ғиротлар жон узиб юк тортса, не-не бўрибосарлар
Яғир бўйнида арқон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

«Онанг ўлсин, бопам, шундай замонда зое кетдинг», деб
Кўкарган лабда афғон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

Ватан шоирлари, сиз бўзламоқдан толмангиз, кўзлар
Шафақ рангида то қон кўрса, кимдан гилладор ўлсин!!

ҒУБОР ИНГАН КЎНГИЛЛАРДАН...

Ғубор инган кўнгиллардан адоват бартараф бўлсин,
Жами одамга дўстлик шафқатидан токи иаф бўлсин.

Уни дўст билки, сенда фазлу ҳиммат гавҳарин кўргай,
Агар ул тоза гавҳар устидан минг қат садаф бўлсин.

Сенинг шаънингга кўплар не деса, ҳақ сўз шу, деб билган,
Гумонлик дўст ғами дил тахтидан мангуга даф бўлсин.

Бошингга бахт қуши қўнганда, кимлар бош уриб келмас,
Улар дўст бўлса, танглик чоғида ёнингда саф бўлсин.

Жами дўст бир тараф ҳам барча сендан юз ўгирганда,
Сенинг ёнингда бўлган дўсти содиқ бир тараф бўлсин.

Ишончсизликда чоҳлар оғзида комил ишонч бирлан
Сени ногоҳ суяб қолганга мингдан-минг шараф бўлсин!